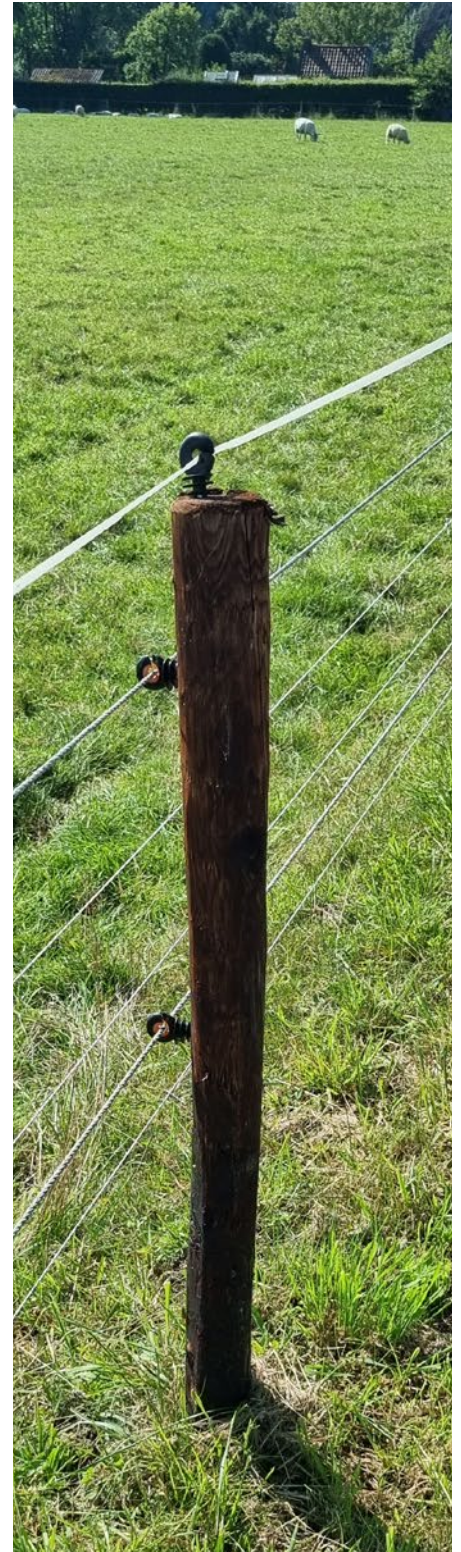

GEBIEDSCOMMISSIE

Preventie
Wolvenschade
Gelderland

Advies Wolvencommissie Gelderland

Oktober 2023

Inhoud

Advies Wolvencommissie Gelderland	3
Schape en geiten bescherming in het wolvengebied van Gelderland	14
Overzicht wolvenpreventie buurlanden	39
Overzicht verhoging SNL bijdrage gescheperde schaapskuddes	62

Betreft Advies Wolvencommissie Gelderland
Kenmerk 231009

Gelderland, 10 oktober 2023

Geacht College,

Hierbij ontvangt u ons advies naar aanleiding van de besluitvormende vergadering op 5 juli 2023 van Provinciale Staten van Gelderland over de wolf. Daarin werd onder andere gesproken over de subsidieregeling voor wolfwerende maatregelen. Hoewel kritisch is gesproken over het nut van wolfwerende voorzieningen, was de uitkomst ook om ten minste de huidige subsidieregeling overeind te houden en na te denken over een eventuele verbreding daarvan. Ten behoeve van de nadere visievorming door uw college vroeg u ons om hierover eerst nader advies uit te brengen. Daar hebben we op onderstaande wijze invulling aan gegeven.

Wij hebben gemeend het advies te moeten opbouwen op basis van de volgende elementen.

1. Allereerst willen wij nog even stilstaan bij de kern van de opdracht aan de Gebiedscommissie preventie Wolvenschade Gelderland (Wolvencommissie).
2. Vervolgens onderbouwen wij de denklijn die ten grondslag ligt aan het preventiebeleid.
3. Daarna gaan wij in op de voorstellen van onze Wolvencommissie voor de aanpassingen van de subsidieregeling.
4. En ten slotte sluiten wij af met enkele suggesties die van belang zijn voor de toekomstige advies- en overlegstructuur in het wolvendossier.

1. Opdracht aan de Wolvencommissie

Het instellen van een Wolvencommissie vloeit voort uit het Interprovinciale Wolfenplan zoals dat nog steeds formeel van kracht is. In dit plan werd de mogelijkheid geboden om een gebiedscommissie in het leven te roepen indien een wolf zich een half jaar gevestigd zou hebben in een nader te begrenzen gebied. Dat initiatief moest van de relevante maatschappelijke organisaties komen. In Gelderland is dat ook zo ingevuld, waardoor een breed samengestelde Wolvencommissie aan de slag is gegaan. Gedeputeerde Staten hebben dit op 21 mei 2019 geformaliseerd in een aanwijzingsbesluit¹.

Centraal in de opdracht van het provinciebestuur staat het formuleren van voorstellen voor preventieve maatregelen. Dat is ook de invalshoek van de Wolvencommissie geweest. Tegelijk zijn wij niet blind geweest voor "aanpalende" onderwerpen, zoals de invulling van de communicatie over de preventieve maatregelen. Ook hebben we in onze advisering een relatie naar beheeraspecten gelegd, omdat die een rol kunnen spelen bij de acceptatie en invoering van preventieve maatregelen, maar daarbij hebben we steeds vanuit de preventie geredeneerd.

¹ [Besluit van de gedeputeerde staten van de provincie Gelderland houdende regels omtrent preventie wolvenschade Instellingsbesluit Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland | Lokale wet- en regelgeving \(overheid.nl\)](#)

Het komt ons voor dat in het Gelderse een heel ander beeld is ontstaan van taak en rol van de Wolvencommissie, waarbij aan de commissie een adviserende en soms zelf bepalende rol wordt toegedicht met betrekking tot het gehele wolvenbeleid. Dat is echter een misvatting.

Uiteraard zijn ook andere structuren van advies en overleg denkbaar om tot verbreding te komen. Daarop gaan wij aan het einde van deze adviesbrief in, maar de huidige opdracht is leidend geweest voor de hierna te formuleren denklijnen en adviezen.

2. Denklijn ten grondslag aan het preventiebeleid

2.1. Voor de Wolvencommissie en vanuit het juridische kader zijn preventieve maatregelen "no regret" en in alle beleidsopties noodzakelijk

Het nemen van preventieve maatregelen ter bescherming van landbouwhuisdieren tegen de wolf kan op verschillende gronden gebaseerd zijn: van financieel-economische motieven tot zorg voor het welzijn van deze dieren. Vanuit een andere optiek is bescherming wenselijk omdat daarmee het draagvlak voor de wolf in Nederland wordt vergroot.

De commissie constateert dat in vele gesprekken en andere uitingen een relatie gelegd wordt tussen het beheer van wolven (waaronder verjagen en waar nodig afschieten) en preventieve maatregelen. Met name in de betekenis dat preventieve maatregelen minder noodzakelijk zouden zijn indien het beschermingsniveau van de wolf verlaagd zou worden, waardoor beheersmaatregelen eerder toegepast kunnen worden.

Hier is sprake van een misverstand; het is niet denkbaar dat deze benadering kans van slagen heeft. In alle gevallen zal bij toetsing van maatregelen door overheden en rechtelijke macht steeds bezien worden of de maatregelen proportioneel zijn en of er geen alternatieven zijn, waaronder preventie.

2.2. Schadepreventie is de sleutel om maatschappelijke onrust zo veel mogelijk te voorkomen

In algemene zin is de eigenaar van de landbouwhuisdieren verantwoordelijk voor het welzijn van de dieren. Daarmee is de dierhouder ook verantwoordelijk voor het nemen van preventieve maatregelen. Het is echter niet redelijk om, in het geval van preventie voor wolvenschade, de eigenaar in alle opzichten verantwoordelijk te stellen. In de normale bedrijfsvoering heeft de eigenaar tot voor kort nooit rekening hoeven te houden met de komst van de wolf. De samenleving heeft de terugkomst van de wolf geaccepteerd en dan is het volstrekt redelijk dat diezelfde samenleving medeverantwoordelijkheid neemt voor de maatregelen die de eigenaar moet nemen. In de praktijk is dat ingevuld via een financiële vergoeding voor de extra kosten van preventie, idealiter via een eenmalige investeringsvergoeding en een beheersvergoeding over een wat langere termijn.

Langs deze lijn heeft de commissie de afgelopen jaren gewerkt en heeft uw College op basis van onze adviezen een subsidieregeling opgesteld. De wijze waarop dat door u is opgepakt hebben wij steeds zeer gewaardeerd. Maar de actualiteit noopt tot verdergaande maatregelen.

Ook uit ervaringen elders blijkt er een sterke relatie te zijn tussen het aantal schadegevallen en de mate van maatschappelijke onrust, die voortkomt uit gevoelens van angst en woede. Schadepreventie is de sleutel om dit zo veel mogelijk te voorkomen. Na een aantal jaren van betrekkelijke rust heeft de recente golf van aanvallen op landbouwhuisdieren in de regio Uddel, Speuld en Elspeet geleid tot grote maatschappelijke onrust.

Deze onrust kan niet op korte termijn opgelost worden door alleen een pleidooi te houden voor verlaging van de beschermde status van de wolf. De uitkomst is onzeker en zou pas op langere termijn eventueel iets opleveren. Onderwijl vergrijpt de wolf zich vrijwel dagelijks aan met name onbeschermde schapen. Samengevat kenmerkt de actualiteit zich door maatschappelijke onrust, zorg om andere landbouwhuisdieren dan geiten en schapen, de zeer geringe deelname aan de subsidieregelingen en twijfel over de effectiviteit van de wolfwerende voorzieningen. Daaromheen speelt de vraag binnen welk beleidskader het wolvenbeleid zich kan, mag en moet bewegen. Voor onze commissie zijn vanuit onze opdracht vooral de elementen samenhangend met preventie van belang. Maar vooralsnog hebben deze niet het gewenste resultaat.

2.3. Preventiebeleid onder druk

Ondanks alle inspanningen van de commissie en van u op het gebied van financiële regelingen, een intensieve communicatie en de aanstelling van wolvenconsulenten is de deelname aan de regelingen en daarmee samenhangend ook het treffen van preventieve maatregelen buitengewoon beperkt. Een in opdracht van onze Wolvencommissie uitgevoerd onderzoek naar het beschermingsniveau van landbouwhuisdieren laat zien dat de preventie zich beperkt tot enkele procenten van het totaal. Het rapport is zojuist afgerond en ter informatie als bijlage bij dit advies gevoegd.

De commissie heeft vele gesprekken gevoerd met dierhouders en deskundigen over de oorzaken van deze geringe deelname. Deze is niet eenduidig te verklaren, maar wat wel blijkt is dat de subsidieregeling te beperkt en te vrijblijvend is. Te beperkt in het gebied en de diersoorten, maar ook in de vergoeding voor arbeid en onderhoud. Te vrijblijvend omdat het niet beschermen van de eigen landbouwhuisdieren vooralsnog geen consequenties heeft. Preventie moet daarom een forse impuls krijgen: op de huidige voet doorgaan is geen optie. In het addendum bij het Interprovinciaal Wolvenplan wordt ook ingegaan op de mogelijkheden voor het afbouwen van tegemoetkoming in subsidiegebieden voor preventieve maatregelen. Uit het overzicht van de preventie in de buurlanden (bijlage 2) blijkt dat diverse Duitse deelstaten voorwaarden hebben gesteld aan bescherming om voor tegemoetkoming in aanmerking te komen.

Wij adviseren u kortom om concreet in onderlinge samenhang een forse impuls te geven aan het preventiebeleid door een combinatie van een sterk verbeterde subsidieregeling en een sterke beperking van schadevergoeding indien geen of onvoldoende maatregelen zijn getroffen.

3. Voorstellen voor concrete aanpassingen van de subsidieregeling

Onze adviespunten vatten we als volgt samen:

- Verruim de subsidie wolvenpreventie naar heel Gelderland.
- Verbreed de subsidie wolvenpreventie naar alle gehouden hoefdieren, zowel landbouwdieren als hobbydieren.
- Kom tegemoet aan de meerkosten voor het extra werk en het onderhoud van wolfwerende voorzieningen.
- Verken met ons hoe we het draagvlak voor de wolvenpreventie kunnen vergroten en de advisering over en hulp bij wolfwerende voorzieningen kunnen verbeteren.

3.1. Verruim de subsidie wolvenpreventie naar heel Gelderland

Over dit onderwerp heeft u ook in een eerder stadium advies van ons ontvangen. In ons advies van 30 september 2022 spraken wij onze steun uit om in heel Gelderland dierhouders te ondersteunen bij het nemen van preventieve maatregelen. Dit betekent dat heel Gelderland wordt aangewezen als leefgebied van de wolf, waardoor de tijdelijke calamiteitenregeling - die geldt in afwachting hiervan - kan komen te vervallen. Dit is een duurzame oplossing, waarvoor volgens ons nu gekozen kan en moet worden. We lichten dit kort toe.

De huidige regeling is achterhaald

Buiten het leefgebied van de wolven op de Veluwe zijn er nu geen permanente mogelijkheden om voor subsidie in aanmerking te komen. In de huidige regeling wordt een leefgebied pas aangewezen nadat een wolf definitief is gevestigd. Buiten dit leefgebied geldt slechts een calamiteitenregeling. Dit beperkt veel dierhouders om gebruik te maken van de subsidieregeling voor preventieve maatregelen. Deze benadering is achterhaald door de opgedane ervaringen in Gelderland en daarbuiten.

Zo blijkt dat niet alleen gevestigde roedels, maar ook zwerfende wolven veel schade veroorzaken vanaf het begin van hun aanwezigheid. Bovendien neemt het aantal zwervers in Gelderland toe. Het is dus belangrijk om in een vroeg stadium preventieve maatregelen te nemen en niet te wachten tot er na 6 maanden een leefgebied wordt aangewezen. Daarnaast kan het openstellen van de subsidieregeling ook werken als een advies van de overheid aan dierhouders om preventieve maatregelen te nemen. Een aanzienlijk deel van de vragen voor onze wolvenconsulent komen van dierhouders buiten de Veluwe. Zij voelen zich in de steek gelaten door de overheid omdat er voor hen geen adequate subsidieregeling is. Dit ondermijnt het draagvlak voor de aanwezigheid van de wolf.

De verruiming van de regeling leidt er niet toe dat we Gelderland vol plaatsen met hekken

Het wolfwerend maken van bestaande rasters leidt nauwelijks tot het plaatsen van nieuwe rasters. Tijdelijke afrasteringen worden alleen een stukje hoger en vaste afrasteringen kunnen uitstekend landschappelijk worden ingepast. Vaste wolfwerende afrasteringen met draden zijn doorlatend voor kleine zoogdieren, hazen en reeën, maar niet voor wolven en wilde zwijnen. De invloed van de overige typen afrasteringen op overige fauna is nog niet systematisch in kaart gebracht. Hiertoe heeft de provincie Drenthe bij BIJ12 een onderzoeksvoorstel ingediend.

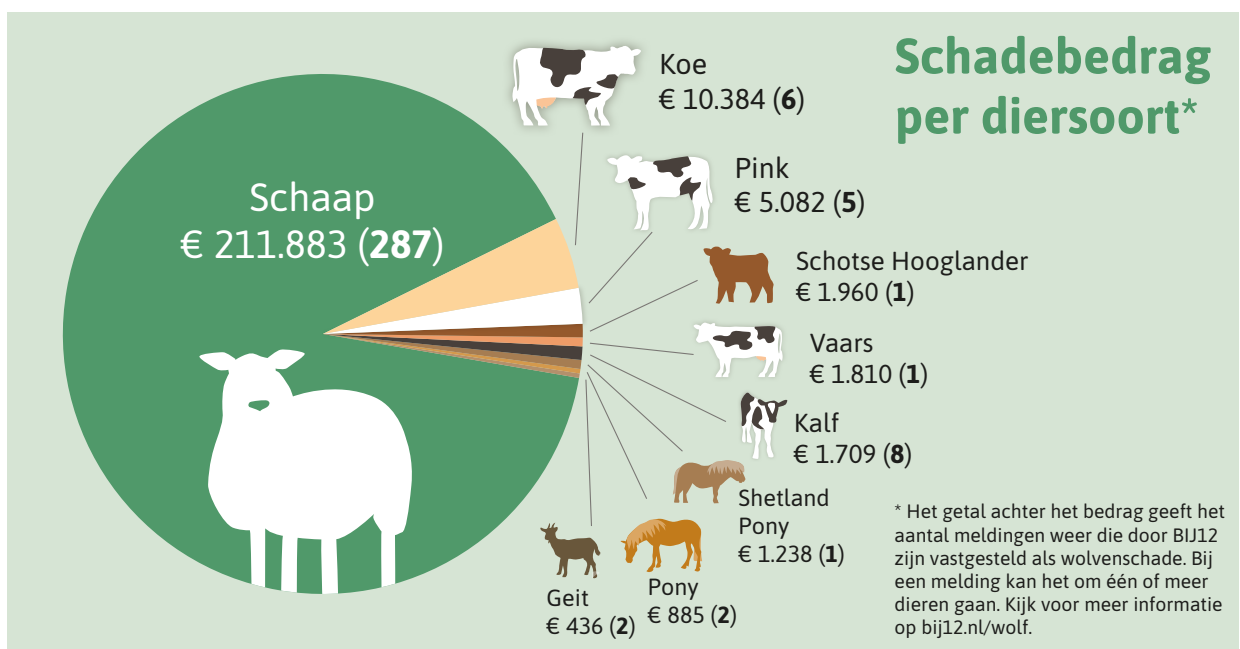
Verruiming van het werkingsgebied vereist een 5 tot 10 maal hoger budget

Uiteraard vraagt verruiming van het werkingsgebied van de subsidie om een verhoging van het budget. In heel Gelderland werden in september 2022 op ruim 6.000 locaties ruim 156.000 schapen gehouden. Dat is 10 tot 20 maal het eerste wolvegebied. Wanneer we kijken naar de ervaringen in Drenthe, waar het werkingsgebied van de subsidieregeling eind 2021 werd uitgebreid tot de gehele provincie, dan zien we dat het budget van €400.000 volledig aangesproken en enkele malen opgehoogd is. Net als in Gelderland zijn de meeste aanvragen daar gerelateerd aan schadegevallen, bij de schapenhouders zelf of in hun directe omgeving. Er zijn in Gelderland 2,5 keer zoveel schapen als in Drenthe, dus als we de ervaringen op de Veluwe en in Drenthe extrapoleren, dan is een budget van € 1.000.000 per jaar een veilige inschatting. Momenteel is het plafond in Gelderland € 200.000 per jaar maar dit wordt structureel niet benut. Tot 1 januari 2023 was ongeveer €250.000 toegekend, nog geen €100.000 gemiddeld per jaar. In 2023 is tot september nog geen € 40.000 subsidie verstrekt. Het nu geraamde bedrag is enkel gebaseerd op de bescherming van schapen en geiten en houdt geen rekening met een regeling voor meerkosten voor arbeid en onderhoud. Als de bescherming van andere diersoorten (zie hieronder) en/of arbeidskostenvergoeding wordt meegenomen kan het bedrag verdubbelen naar circa € 2 miljoen per jaar de komende jaren.

3.2. Verbreed de subsidie wolvenpreventie naar alle landbouwdieren en hobbydieren

Bij de uitbreiding van de subsidieregeling naar heel Gelderland hoort de afweging of ook de bescherming van andere diersoorten zoals runderen en paarden voor subsidie in aanmerking zou moeten komen. Over beschermingsmogelijkheden wordt nu in praktische zin ervaring opgedaan en wij staan achter die ontwikkeling. Die keuze is echter niet beleidsneutraal en zeker niet budgetneutraal (zie boven). De ervaring in Drenthe is dat een substantieel deel van de aanvragen om subsidie wordt uitgekeerd aan bescherming van paarden en runderen. Aan een meer concrete analyse wordt daar gewerkt.

Uit de gegevens van BIJ12 blijkt (per 1/7/2023) bij bewezen wolvenaantallen, dat van de 87 schadegevallen in Gelderland er 83 plaatsvond op schapen, 1 op een geit, 1 op een kalf en 2 op een pony. De cijfers van deze zomer zijn daarin nog niet meegenomen omdat het DNA-onderzoek nog niet gereed was, maar naar verwachting zijn in Elspeet op 14 september 2023, in Epe op 25 september en in Uddel op 4 oktober ook pony's gesneuveld door de wolf. Aanvallen op volwassen runderen of paarden hebben in Gelderland voor zover bekend nog niet plaatsgevonden. Elders in Nederland is dit wel het geval, zoals het onderstaande overzicht van BIJ12 laat zien (schades heel Nederland, 2022). Gevallen waarin paarden zich bijvoorbeeld verwonden doordat ze schrikken van een langslappende wolf, komen in deze cijfers niet tot uitdrukking.

UITGELICHT

Aanvallen op runderen en paarden

In de periode van 1 augustus tot 21 oktober 2022 werd in heel Nederland vaker dan voorheen groot vee, zoals pony's en (jonge) koeien, aangevallen door wolven. Volgens deskundigen kan deze toename het gevolg zijn van een grotere voedselbehoefte van de gevestigde roedels, die zijn uitgebreid door de komst van welpen deze zomer. De nadruk ligt in Gelderland sterk op schapen, zie uitwerking hiervoor.

- zieke of oude dieren die apart staan
- dieren die in paniek raken
- dieren die hun natuurlijke vluchtgedrag niet kunnen uitoefenen

Hoe houden we onze landbouwhuisdieren veilig?

- 's nachts ophokken
- wolfwerende rasters
- kuddebeschermingshonden
- belangrijk: aandacht voor kuddesamenstelling

Waarom ook runderen en paarden?

---> **Wolven kiezen zwakke, zieke en onervaren prooien**

- Testen eerst de weerbaarheid door de prooi op te jagen
- Niet voldoende weerbaar?
=> Aanval wordt ingezet

---> **Voorkeur voor kleine hoefdieren en afwijkende andere landbouwhuisdieren**

- schapen
- kleine rassen: pony's
- jonge dieren die alleen staan
- jonge dieren in een leeftijdsgroep (kalveren en veulens)

Ter vergelijking: cijfers uit Duitsland (2021)

Aangevallen dieren:
2.772 schapen (85%)
251 runderen (7%)
84% jonger dan 1 jaar
18 paarden (0,5%)
vooral kleine rassen (pony's)
2 veulens

Aanvallen:
72% op schapen
21% op runderen ■

Risicoafweging is sterk aanwezig bij alle dierhouders

De cijfers laten zien dat voorsnog het risico op wolvenaanvallen vooral ligt bij (onbeschermd) schapen, zoals ook de ervaringen in het buitenland aantonen. Dat neemt niet weg dat de zorg en impact bij houders van bijvoorbeeld paarden minstens zo groot is. Wellicht speelt mee dat grotere prooidieren in beeld komen nu de roedels groter worden. We weten nog niet hoe dat zich in Gelderland ontwikkelt. Het moet nog blijken in hoeverre de cijfers uit Duitsland representatief zijn voor de Nederlandse situatie. Rationeel wordt een risico berekend als kans maal effect. Maar de vrees voor dat effect is subjectief en sterk aanwezig bij alle dierhouders. Daarom is het belangrijk om alle dierhouders in aanmerking te laten komen voor subsidie van wolfwerende maatregelen.

Risico-inschatting kan variëren naargelang de diersoort

Binnen de categorie van paarden, runderen en overige hoefdieren zou wellicht een nadere risico-inschatting gemaakt kunnen worden, als dat wenselijk is uit het oogpunt van een doelmatige besteding van subsidiegelden. Bij paarden wordt verondersteld dat grootte en/of leeftijd van het dier, maar ook locatie en specifieke omstandigheden zoals nabijheid van wolventerritoria of wijze van houden (alleen of in groepsverband) een rol kunnen spelen bij de risicoafweging. Bij runderen zou de focus kunnen liggen op graasdieren boven hokdieren en kan ook rekening worden gehouden met de grootte en de weerbaarheid van de dieren. Bijvoorbeeld melkkoeien op stal lopen naar verhouding weinig risico, terwijl natuurbegrazing met vlees-, weide-, en zoekkoeien met kalveren kwetsbaarder zal zijn.

Van belang is verder dat voor de bescherming voor hoefdieren anders dan schapen en geiten nog geen definitieve technische norm is ontwikkeld. BIJ12 werkt hieraan.

Kosten zijn voorsnog lastig in te schatten

De kosten zijn momenteel lastig te kwantificeren. Van de ruim 18.000 bedrijfsmatig gehouden en geregistreerde paarden en pony's in Gelderland (CBS, cijfers over 2021), gaat het over ruim 5.800 pony's en 3.800 paarden jonger dan 3 jaar.

Er is echter ook sprake van veel hobbyhouders die niet bij het CBS bekend zijn. Sinds 21 april 2021 is het wettelijk verplicht om paarden te registreren bij RVO. Nog niet alle paardenhouders hebben zich geregistreerd en vanuit de sector is het ook lastig om een goede indicatie te geven. We weten dat nu al veel adviesaanvragen bij de wolvencommissie komen uit de paardenhouderij. De deelnamebereidheid in deze sector om gebruik te maken van subsidie voor werende maatregelen zal naar verwachting dus bovengemiddeld hoog zijn. Daarbij

komt dat, zoals in Drenthe, het voor de hand ligt de bijdrage per dier hoger aan te houden zodat waarschijnlijk een financiële vraag ontstaat die vergelijkbaar is aan die voor de schapen en geiten in Gelderland.

Harmonisatie tussen provincies is wenselijk

Wij hechten sterk aan harmonisatie tussen de provincies en adviseren daarom voor de bedragen uit te gaan van de regeling in Drenthe. Dat wil zeggen (na indexatie per 3/7/2023) een maximum bij vaste rasters van € 680 per rund of paardachtige, of € 114 per schaap (reeds) en ander hoefdier (varken, alpaca enz.). En € 34 per dier bij verplaatsbare rasters, onafhankelijk van de diersoort.

Naast de tienduizenden paarden en pony's in Gelderland zullen meer specifieke situaties denkbaar zijn zoals alpaca's, parkherten en dergelijke. Veelal is er in die gevallen door de dierhouder al bovengemiddeld geïnvesteerd in een flink raster om de dieren binnen te houden. Of dat ook betekent dat de aanvullende kosten om wolfwerend te zijn lager liggen, kan niet zomaar worden gesteld. Dat zou een maatwerktoets per geval vergen.

In het addendum van het IPO wolvenplan staat dat er gestreefd wordt naar harmonisatie van de subsidieregelingen. Dat lijkt ten dele te zijn gelukt, maar we realiseren ons dat de ontwikkelingen niet stil staan. Zo heeft Overijssel inmiddels een wezenlijk andere benadering gekozen en ook Drenthe overweegt om haar subsidieregeling te actualiseren. Verder is interessant om na te gaan wat de ontwikkelingen zijn in bijvoorbeeld de Duitse deelstaten.

Zorgvuldige werkwijze bij overige kwetsbare diersoorten toegelicht

Met het beschermen van schapen en geiten is inmiddels veel ervaring opgedaan in Gelderland. Dat geldt nog niet voor de overige diersoorten. Naast de bovengenoemde factoren die bepalend zijn voor de risicoafweging, speelt ook de relatieve onbekendheid over welke voorzieningen bij bijvoorbeeld runderen of paarden echt goed werken. Zo constateerden we al dat een paard zich kan vastlopen in wolfwerend draad dat voor schapen wel geschikt is. Standaardoplossingen moeten zich voor de overige diersoorten dus eerst nog in de praktijk verder bewijzen, wat ook een andere benadering van het subsidieproces zou vragen. Het nut van maatwerk en advies aan de voorkant is hierbij dus nog belangrijker. Dit vraagt dan om een nieuwe module binnen de subsidieregeling.

Wolvenconsulenten kunnen daarbij een belangrijke rol spelen. Ons advies is om die adviesstap onderdeel te maken van het subsidieproces, waarbij ruimte moet zijn voor een realistisch en op maat toegesneden advies. De standaardbedragen per dier staan daarbij vast, maar de beoordeling van de specifieke situatie is dan van belang voor de ontvankelijkheid of prioritering van de aanvraag. Op die wijze kunt u ook de doelmatigheid van de besteding van de subsidiemiddelen goed blijven monitoren en verantwoorden. Voorwaarde voor deze werkwijze is wel dat u samen met ons voor de wolvenconsulenten een nader afwegingskader maakt, zodat het maatwerkadvies steeds transparant en objectief tot stand kan komen. Overigens gaat het dan idealiter om een tijdelijke werkwijze totdat een voor alle partijen bruikbare invulling is ontstaan.

Nadere aandachtspunten bij ons advies:

- Blijf zoals nu zowel hobbymatige als bedrijfsmatige dierhouders subsidiëren.
- Indexeer regelmatig de tarieven om de stijging van materiaalkosten bij te blijven.
- Blijf bij de huidige opzet voor subsidieverlening bij wolfwerende maatregelen bij schapen en geiten.
- Overweeg een koppeling te maken met het risico op wolvenaanvallen en hoe lang dat risico al verhoogd is.
- Overweeg om in nazorg te investeren om zo een meer blijvend effect te kunnen garanderen.

- Introduceer een subsidie voor de bescherming van andere kwetsbare hoefdiersoorten.
- Pas daarop een zorgvuldige werkwijze toe met ruimte voor maatwerk en advisering vooraf.
- Verklaar de subsidie ook van toepassing op de gehele provincie, zodat de calamiteitenregeling kan vervallen.

3.3. Kom tegemoet aan de meerkosten voor het extra werk en het onderhoud van wolfwerende voorzieningen

De factor arbeid is aan de orde tijdens het nemen van de wolfwerende maatregelen en daarna terugkerend om onderhoud te plegen aan het raster. Om het extra werk goed te kunnen berekenen is gedegen praktijkonderzoek nodig. Dit is op de korte termijn wellicht lastig uit te voeren, maar er zijn wel al aanknopingspunten te vinden. Zo hebben wij een pilot gedaan om een eerste indruk te krijgen, zie daarvoor de website van BIJ12, onderdeel 'schade voorkomen'².

In dit advies gaat het om het onderhouden en instandhouden van de rasters. Het staat niet ter discussie dat goede wolfwerende maatregelen meer arbeid vergen dan reguliere rasters. Het gaat er immers niet alleen om de dieren binnen te houden, maar vooral ook om de wolf buiten te houden. Voor de reguliere professionele schapenhouderij hebben wij op dit moment nog geen concreet uitgewerkt voorstel beschikbaar, wij verwachten daarmee op een later moment te komen. Innoveren en investeren in hulpmiddelen, zoals een automatisch draadoprolsysteem (autowinder) kan al wel helpen om de extra tijdsbesteding te beperken, maar dit is niet voor iedereen haalbaar. De autowinder is bijvoorbeeld naar verwachting vooral inzetbaar voor de grootschalige beweidingsbedrijven. We zijn een pilot gestart om te onderzoeken onder welke condities een commercieel interessante oplossing voor loonwerkers zou kunnen worden geboden. Zodra de uitkomsten beschikbaar zijn, willen wij u daarover nader adviseren en zullen we ook met een financieel voorstel komen.

Door de natuurbeherende organisaties is op basis van praktijkervaringen een eerste inschatting gegeven van de benodigde vergoeding bij natuurbegrazing, die via een hectaretoeslag binnen het subsidiestelsel voor natuur en landschap (SNL) geregeld zou moeten worden. Die toeslag is nu berekend op € 32,08 per hectare voor gescheperde kuddes, wat in Gelderland een jaarlijkse extra bijdrage van € 52.414 zou betekenen. Het is wenselijk samen met de andere provincies tot een berekening te komen conform de standaardkostprijsystematiek van SNL. Voor meer achtergronden bij de berekening verwijzen wij u naar de betreffende bijlage (bijlage 3).

Ook in Drenthe wordt momenteel ervaring opgedaan met loonwerk voor wolfwerende rasters. Daaruit blijkt dat het plaatsen en weghalen van wolfwerende flexinetten respectievelijk 3,5 en 2,5 keer zo lang duurt als een regulier net. De Drentse schaapskuddes en SBB hebben op 1 september besloten om te starten met een registratie van de extra arbeid in verband met schadepreventie. De registratie is eerst experimenteel. Na het opdoen van enige ervaring zal een gezamenlijke standaard worden afgesproken. We volgen deze ontwikkeling met belangstelling.

Onder indirecte kosten verstaan we hier terugkerende indirecte kosten, zoals vervanging door slijtage aan verplaatsbare rasters of beweegbare doorgangen in vaste rasters, klein onderhoud, vervanging van accu's of kosten voor een hogere verzekeringspremie. Vergoeding in verband met vervanging is niet nodig als na bijvoorbeeld 3 jaar de dierhouder opnieuw subsidie kan aanvragen voor de aanschaf van een verplaatsbaar raster. Tegen die tijd zijn intensief gebruikte verplaatsbare rasters veelal ook aan vervanging toe. Als wij goed

² [Wolvenschade voorkomen en/of beperken \(bij12.nl\)](http://Wolvenschade voorkomen en/of beperken (bij12.nl))

zijn geïnformeerd heeft u deze aanpassing alvast inhoudelijk voorbereid.

3.4. Verken met ons hoe we het draagvlak voor de wolvenpreventie kunnen vergroten en de advisering over en hulp bij wolfwerende voorzieningen kunnen verbeteren

Uit de nulmeting van de Wolvencommissie in wolfengebied op de Veluwe van april tot augustus blijkt dat er nog weinig rasters zijn geplaatst, dat geplaatste rasters heel verschillend zijn en dat geplaatste wolfwerende rasters niet per definitie wolfwerend blijven. Het is in Gelderland ten minste eenmaal voorgekomen dat een wolfwerend geplaatst raster later niet meer wolfwerend bleek te zijn. Wij sluiten niet uit dat er meer met subsidie aangelegde rasters inmiddels niet meer wolfwerend zijn. Daarbij baseren wij ons op deze nulmeting, waarin het aangetroffen aantal goed beschermde percelen lager lijkt uit te vallen dan het aantal gesubsidieerde percelen. Dat kan ook zijn omdat percelen zonder dieren nu niet zijn meegenomen in de meting. Onze aanbeveling aan uw College is om dit nog eens naast elkaar te leggen.

Het beperkte zicht op de feitelijke rastersituatie ondermijnt het vertrouwen in wolfwerende afrasteringen. Verschillende partijen bepleiten al langer dat de rasters na plaatsing gecontroleerd moeten worden. Wat ons betreft wordt controle na plaatsing een subsidievoorwaarde. De dierhouder heeft er immers baat bij. Door de huidige toetsing van subsidieaanvragen op basis van enkele foto's kan geen sluitende beoordeling plaatsvinden. Overwogen kan dus worden om meer nazorg te plegen bij wolfwerende voorzieningen en de wolvenconsulenten daar een proactieve rol in te geven. Onderdeel van uw subsidieregels is dat u steekproefsgewijs controles kunt doen. Wellicht ontstaat overlap, dus we overleggen graag met u of, en zo ja welke, behoefte u daarin heeft.

We werken nog aan de pilot kuddebeschermingshonden (KBH). We verwachten daar in de eerste helft van 2024 nader advies over te kunnen uitbrengen. Wij kunnen daarop niet vooruitlopen, omdat nog moet blijken of en hoe het uiteindelijk voor Gelderland geschikte opties zijn.

Gelderland heeft gekozen voor een subsidieaanpak waarbij eerst maatregelen getroffen moeten worden en dan subsidie kan worden gevraagd. Dit bevordert dat eenieder alvast zo snel mogelijk maatregelen kan treffen en de afhandeling snel kan plaatsvinden. Keerzijde is echter dat niet iedereen die investering zo maar kan doen. Wij geven in overweging om ook een subsidieverstrekking vooraf mogelijk te maken.

Een vlotte afhandeling van schades en de daarbij horende uitbetaling van de tegemoetkoming is belangrijk voor de betrokkenen en voor het vertrouwen in de instanties. BIJ12 geeft aan dat een uitbetaling 16 weken kan duren, mede afhankelijk van wachttijd op het taxatierapport, eventuele facturen van de dierenarts of door een wachttijd voor gewonde of vermiste dieren. Mogelijk speelt het wachten op DNA-analyse hierbij ook een rol. Wij adviseren om bij eenduidige gevallen waarin de taxateur niet twijfelt, de procedure te vereenvoudigen zodat sneller tot uitbetaling kan worden overgegaan.

Wij vinden het ook belangrijk dat het overzicht van de waarnemingen steeds volledig en actueel is zodat iedereen zich kan informeren over de nabijheid van wolven. Bijvoorbeeld in de update van BIJ12 van 27 september 2023 zijn de waarnemingen bijgewerkt tot eind augustus. Het is belangrijk dat de waarnemingen gevalideerd zijn, maar bezorgde dierhouders kunnen daardoor nu niet tijdig anticiperen op die waarnemingen.

De forse impuls aan het preventiebeleid moet niet alleen bestaan uit instrumentele zaken zoals subsidieregelingen en informatieverstrekking maar ook uit leiderschap. Wij doen een beroep op bestuurders zoals Gedeputeerde en Burgemeesters om volmondig en overtuigend de preventieboodschap uit te dragen:

“In het gehele risicogebied moeten op de kortst mogelijke termijn alle kwetsbare dieren beveiligd worden. Niets doen is geen optie”. Deze boodschap is misschien niet zo populair, maar erkent wel de realiteit.

4. Naar een toekomstbestendige overleg- en adviesstructuur

Zoals in de inleiding aangegeven zouden wij aan het einde nog terugkomen op de advies- en overlegstructuur. De taak van de huidige commissie is hiervoor kort beschreven. Bij de feitelijke invulling zien wij het volgende patroon:

- De Wolvencommissie heeft veel pionierswerk verricht in de technische en financiële normering en standaarden voor wolfwerende voorzieningen waarvan heel Nederland gebruik heeft gemaakt.
- Na advisering over de subsidieregeling heeft de Wolvencommissie met uw steun een uitgebreid communicatietraject opgezet.
- Onderdeel daarvan was dat met behulp van wolvenconsulenten dierenhouders ook in de praktijk ondersteund zijn bij het nemen van maatregelen.
- De Wolvencommissie heeft ook praktische ondersteuning geboden bij het initiatief vanuit de VNG-geleding voor het opstellen van een handelingsperspectief voor Burgemeesters.

De operationele taken van de Wolvencommissie werden zo steeds belangrijker. In de discussies merken wij dat hier en daar de behoefte bestaat aan een bredere onafhankelijke adviesrol voor de/een Wolvencommissie gericht op alle relevante aspecten van het wolvenbeleid. In andere uitingen proeven wij minder de behoefte aan een adviesfunctie dan wel behoefte aan een overlegstructuur in het Gelderse gericht op het bereiken van consensus met in Gelderland relevante partijen.

Het lijkt ons verstandig om de operationele, adviserende en overlegtaken nog eens tegen het licht te houden. Vragen die dan zeker aan de orde moeten komen zijn: welke rol ziet het provinciale bestuur in dit veld voor zich weggelegd? Waar moeten de operationele rollen duurzaam ondergebracht worden? Hoe verhoudt de adviesstructuur en de beleidsontwikkeling in Gelderland zich tot die van de provincies gezamenlijk? (Interprovinciaal Wolvenplan). Graag werken wij deze opties met u uit met als doel om een structuur te creëren die voor eenieder herkenbaar, betrouwbaar en effectief is.

Uiteraard zijn wij gaarne bereid dit advies nader toe te lichten.

Met vriendelijke groet,

P.L.B.A. van Geel
Voorzitter

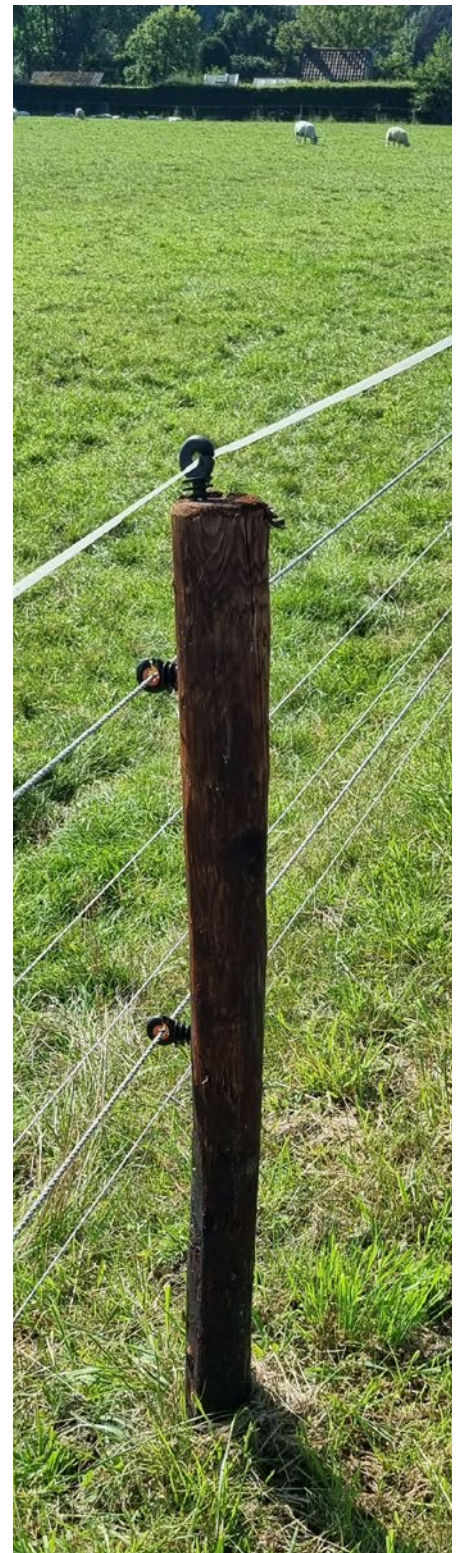
Bijlagen:

1. Nulmeting rastersituatie wolvengebied Veluwe
2. Overzicht subsidieregels wolvenregelingen omliggende landen
3. Voorstel verhoging SNL bijdrage gescheperde schaapskuddes

GEBIEDSCOMMISSIE

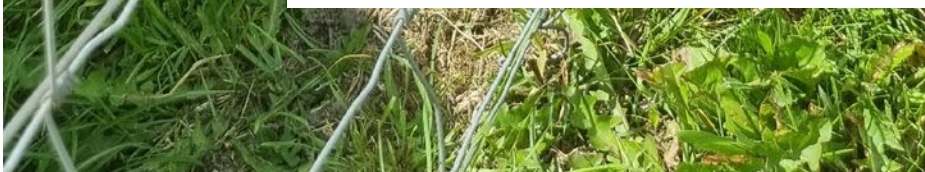
Preventie
Wolvenschade
Gelderland

BIJLAGE 1

Schape en geiten bescherming in het wolvengebied van Gelderland

September 2023

Abstract

Sinds de terugkeer van de wolf in 2015 neemt het aantal wolven in Nederland toe, zo ook in Gelderland. Ondanks dat de wolven zich voornamelijk zullen voeden met wilde hoefdieren, wordt predatie op vee niet uitgesloten en de praktijk laat zien dat dit ook veelvuldig plaats vindt. Deze aanvallen kunnen echter goed voorkomen worden door middel van preventieve maatregelen zoals wolfwerende rasters. Iedere provincie in Nederland is zelfstandig verantwoordelijk voor het beleid omtrent de wolf en om in de toekomst weloverwogen keuzes te maken is er inzicht nodig in de huidige situatie van bescherming. Daarom onderzocht de wolvencommissie Gelderland wat de huidige stand van zaken is omtrent de bescherming van schapen en geiten door dierhouders in het wolvegebied van Gelderland. Dit deed de commissie door middel van een tweetal activiteiten. Ten eerste is er een gebiedsonderzoek gedaan waarbij de percelen van schapen- en geitenhouders in het wolvegebied zijn opgezocht en de rasters zijn bestudeerd. Ten tweede is er zovaak mogelijk, na afloop van een gemeld schadegeval door mogelijk een wolf, de locatie bezocht en het raster bestudeerd. Resultaten laten zien dat 3,5% van de gevonden percelen omheind waren met een raster wat voldeed aan de technische norm vanuit de provincie voor een wolfwerend raster. Bij de bezochte schadegevallen was in geen enkel geval een wolfwerend raster aanwezig. Beide onderzoeken laten dus een lage aanwezigheid zien voor wolfwerende rasters.

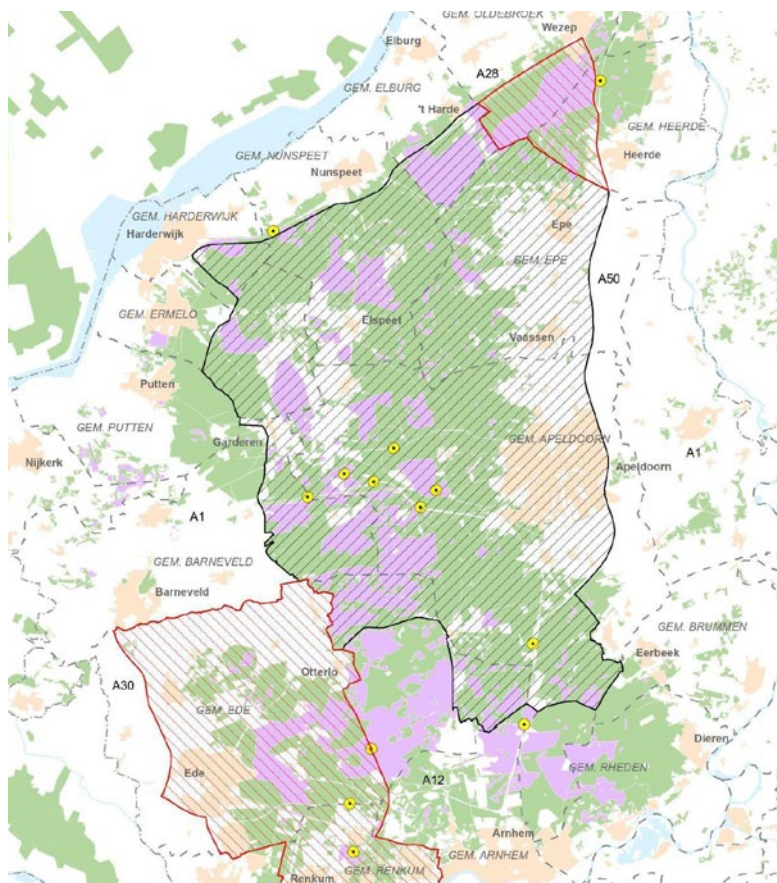
Inleiding

Na jarenlange afwezigheid is de terugkeer van de wolf in Nederland een feit. Sinds 2015 nam het aantal wolven toe en in 2019 was er sprake van het eerste gevestigde paar wat zich voortplantte op de Gelderse Veluwe (Jansman et al., 2021). Alhoewel onderzoek uit Duitsland (Reinhard et al., 2021) en Vlaanderen (Van der Veken et al., 2021) aantoont dat het dieet van wolven voornamelijk bestaat uit wilde hoefdieren zoals reeën en everzwijnen (Jansman et al., 2021), worden predaties op vee niet uitgesloten. Vooral onvoldoende beschermde schapen en geiten kunnen groot gevaar lopen (Everaert et al., 2018). De terugkeer en toename van de wolven zorgt voor een toename van de hoeveelheid gedood vee in Gelderland (Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2021). De database van de Nederlandse schadedossiers van wolvenaantallen tussen 2015 en 25 juni 2023 laat zien dat schapen het grootste risico lopen (BIJ12, 2023a). Van de in totaal 741 aanvallen van een wolf, of vermoedelijk een wolf, waren in 684 gevallen schapen betrokken.

Het terugkeren van de wolf in Nederland, en de vraag of de mens en wolf kunnen samenleven in Nederland, leidt tot verhitte discussies in zowel de maatschappij (Jonk, 2022) als de Tweede Kamer (NOS, 2022). Een van de grote discussiepunten is de veiligheid van het vee. Zo zien dierhouders van Elspeet geen oplossing meer, nadat er bijna dagelijks aanvallen zijn van, vermoedelijk, wolven (NOS, 2023). Zulke aanvallen op vee vinden regelmatig plaats (BIJ12, 2023a), maar zouden goed vermeden kunnen worden door preventieve maatregelen, zoals wolfwerende rasters (Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2020). Iedere provincie is zelfstandig verantwoordelijk voor het beleid omtrent de wolf (IPO, 2019) en om in de toekomst weloverwogen keuzes te maken is er inzicht nodig in de huidige situatie van bescherming. Daarom heeft de wolvencommissie Gelderland de opdracht gegeven om onderzoek te doen naar de huidige staat van bescherming door dierhouders. Door dit onderzoek vergaart de commissie meer kennis om zo beter advies te kunnen geven over de omgang met de wolf.

In Gelderland heeft de provincie het leefgebied van de wolf vastgesteld (Figuur 1). In dit wolvengebied zijn subsidies mogelijk voor wolfwerende rasters. Deze subsidie is bedoeld als financiële ondersteuning voor schapen- en geitenhouders die rasters hebben geplaatst in en buiten een leefgebied van wolven om hun dieren tegen de wolf te beschermen (Provincie Gelderland, 2023). Als aan verschillende voorwaarden wordt voldaan, kan een schapen- of geitenhouder een subsidie van maximaal € 20.000 ontvangen. Verder valt er onder de subsidieregeling ook een calamiteitenregeling, waarbij schapen- en geitenhouders buiten het leefgebied van de wolf in aanspraak komen voor een subsidie. De wolvencommissie pleit echter voor eenzelfde subsidieregeling voor heel Gelderland, zodat ook mensen buiten het wolvengebied subsidie kunnen krijgen voor wolfwerende rasters. Hierbij zou de calamiteitenregeling vervallen en zou een duurzame oplossing ontstaan, die het nemen van preventieve maatregelen door dierhouders zal ondersteunen (Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2023).

Figuur 1. Wolvengebied in Gelderland

Organisatieomschrijving

Gedeputeerde Staten van Gelderland laten zich adviseren door haar wolvencommissie, voluit de Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland. Deze wolvencommissie heeft opdracht gegeven om zo concreet mogelijk onderzoek te doen naar de aanwezigheid van wolfwerende rasters in de praktijk. Enerzijds door gebiedsdekkend in beeld te brengen hoe de huidige raster situatie is en daarnaast door bij schadegevallen op basis van een te ontwikkelen protocol een gedetailleerde veldopname te maken van de raster situatie van het betreffende perceel.

Verantwoording, status document en vervolg

Dit document is tot stand gekomen en opgesteld door onderzoek uitgevoerd in opdracht van de wolvencommissie Gelderland. Het inventarisatierapport kan worden gezien als een nulmeting. Er is getoetst aan welke eisen de afrasteringen in wolvengebied op de Veluwe wel of niet voldoen. Advies aan de provincie Gelderland is om de uitkomsten van dit rapport naast de lijst van gesubsidieerde percelen te leggen.

Door het uitvoeren van deze nulmeting is de huidige situatie vastgelegd, De term nulmeting benadrukt dat dit de eerste maal is dat de rastersituatie hier is onderzocht. In hoeverre deze situatie al is veranderd sinds de terugkeer van de wolf of de openstelling van de subsidieregeling in 2020 is daarmee niet bekend. Dit rapport maakt onderdeel uit van een advies van de wolvencommissie aan Gedeputeerde Staten waarin wordt aangegeven welke verbeteringen haalbaar zijn op welke termijn.

Probleemstelling

De wolf is nog relatief nieuw in Gelderland en daardoor is kennis van de gevolgen in onze situatie nog schaars. Wel kunnen we leren van andere landen waar al veelvuldig onderzoek is gedaan naar de wolf en eventuele preventie maatregelen. Een wolf zal namelijk geen onderscheid maken tussen gehouden hoefdieren en wilde hoefdieren, maar het jagen op vee kan resulteren in dierenleed en emotionele en financiële schade.

Een wolf leert tijdens zijn opvoeding welke prooi bejaagd wordt. Als vee herhaaldelijk een gemakkelijke optie was voor ouders, zullen ze dit gedrag doorgeven aan hun jongen en wordt predatie op vee een toenemend probleem. Echter werkt dit ook andersom. Als oudere wolven herhaaldelijk een vervelende ervaring hebben gehad bij aanvallen op vee, door bijvoorbeeld stroomschokken, en wilde hoefdieren zijn wel beschikbaar, zullen zij zich focussen op wilde hoefdieren en dit gedrag doorgeven aan hun jongen (Jansman et al., 2021). Preventiemaatregelen kunnen ervoor zorgen dat wolven dergelijke vervelende ervaringen opdoen bij het benaderen van vee en zo voorkomen dat wolven zich gaan specialiseren in het jagen op vee en deze specialisatie ook weer doorgeven aan hun jongen.

Zo kunnen preventiemaatregelen dus bijdragen aan de bescherming van vee en het systematisch verlagen van predaties op vee. Van Bommel et al. (2015) onderzocht de effectiviteit van verschillende preventiemaatregelen om vee te beschermen voor de wolf. De meest effectieve preventiemaatregelen volgens dit onderzoek waren elektrische rasters, gaasrasters van minimaal 120 centimeter, kuddebeschermingshonden (KBH), 's nachts ophokken, en runderen en paarden in natuurlijke kudde structuren.

Het gebruik van KBH en het 's nachts ophokken van de landbouwhuisdieren zijn twee zeer effectieve methodes, echter zijn ze in Gelderland niet altijd mogelijk. Zo zijn KBH niet altijd publieksvriendelijk en kunnen ze voor veel overlast zorgen, waardoor ze in bewoonde gebieden niet de ideale oplossing zijn (Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2020). Echter kunnen ze in minder bebouwde gebieden wel een uitkomst bieden. Om meer informatie hierover te vergaren zijn twee schaapherders in 2022 gestart met een tweejarige pilot op de Gelderse Veluwe, nadat wolven overdag schapen hadden gedood (Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2022). Verder is het 's nachts ophokken ook niet altijd mogelijk voor grotere begraasde gebieden. Daarnaast voldoen de gaasrasters zonder elektriciteit volgens de provincie Gelderland niet als functionele preventiemaatregelen, aangezien wolven geen sterke negatieve prikkel ervaren en zo dus minder snel van vee afwijken (Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2020). Ook de combinatie met runderen en paarden is niet altijd aanwezig en daarom wordt de focus in Gelderland gelegd op de elektrische rasters als voornaamste preventiemethode (Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2020).

Ondanks de potentie voor de preventiemaatregelen blijft de deelname bereidheid bij de dierhouders ver achter bij de verwachtingen. Een onderzoek in Zuid-West Drenthe/Zuid-Oost Friesland laat zien dat 1,82% van de gevonden percelen met schapen een wolfwerend raster had (Haspers, 2022). Dit was in het geval van geiten een percentage van 2,63%.

Redenen voor de lage deelname bereidheid in Gelderland zijn dat de dierhouders het risico dat hun vee loopt laag inschatten, de preventiemaatregelen te duur vinden, het neerzetten en onderhouden te veel arbeid kost en het niet duidelijk zou zijn of de maatregelen op termijn ook nog werken (Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2021). Verder zijn er ook twijfels bij dierhouders over de effectiviteit van de wolfwerende rasters. (Hazeleger, 2023).

Methode

Om goed beleid uit te voeren is een correct beeld van de situatie erg belangrijk. Daarom is het van belang om te inventariseren hoe Gelderse dierhouders hun vee, voornamelijk schapen en geiten, beschermen tegen de wolf. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt daarom:

Wat is de huidige stand van zaken omtrent de bescherming van schapen en geiten door dierhouders in het wolvegebied van Gelderland?

Om dit te inventariseren heeft de commissie een tweetal activiteiten uitgevoerd: een gebiedsonderzoek en een schadeonderzoek.

Gebiedsonderzoek

Ten eerste is de huidige status van bescherming geïnventariseerd. Hierbij zijn de percelen van schapen- en geitenhouders in het, door de provincie Gelderland aangewezen wolvegebied, opgezocht en de rasters bestudeerd.

Om een goed beeld te krijgen van de locaties van schapen- en geitenhouders in het wolvegebied is figuur 2 uit het Rapport “Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe” (Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2020) gebruikt. Op deze afbeelding staan de locaties van de geregistreerde schapen- en geitenhouderijen in het wolvegebied uit 2019. Deze afbeelding duidt de gebieden Apeldoorn, Beekbergen, Elspeet, Emst, Epe, Ermelo, Garderen, Hoenderloo, Kootwijk, Lieren, Uddel, Vaassen, Vierhouten en Wenum aan als locaties met houderijen. In deze gebieden is er rondgereden met behulp van de app ‘Topo GPS’, die de route direct genereerde op een kaart. Op deze manier kon men overzichtelijk door het gehele gebied rijden en zoveel mogelijk percelen tegenkomen.

Ieder perceel, waarop 1 of meerdere schapen en/of geiten aanwezig waren, werd genoteerd en onderzocht. Het onderzoek werd altijd verricht vanaf de openbare weg, zonder het erf van de schapen- of geitenhouders te betreden en was gericht op het zwakste deel van het raster. Dit was het deel van het raster dat het laagst was, het minst aantal draden had of geen voorzieningen voor elektriciteit had. Vanaf de standplaats werd als eerst een foto van het aanwezige raster genomen, de coördinaten van het perceel genoteerd en de aanwezige dieren op het perceel geteld. Vervolgens werd het raster bestudeerd, waarbij de volgende factoren werden bekeken of geschat: de hoogte en laagte van het raster, het aantal draden, de mogelijkheid voor het geleiden van elektriciteit, het type raster, vast of flex raster, de afstand tussen de palen, de hoogte en laagte van de toegangspoort, mogelijkheid voor het geleiden van elektriciteit op de toegangspoort, de aanwezigheid van opstapmogelijkheden rondom het raster en de aanwezigheid van schuilgelegenheden. Opstapmogelijkheden moeten hoger dan 30 centimeter zijn en binnen 2 meter van het raster staan en schuilgelegenheden moeten afgesloten kunnen worden zodat de dieren beschermd zijn voor de wolf. Daarna werd de kwaliteit van het raster beoordeeld en of het raster gezien kan worden als mogelijk wolfwerend. Indien dit niet het geval was werd genoteerd of er wel een poging was gedaan tot het wolfwerend maken van het raster. Als laatste werd de oppervlakte en omtrek van het perceel berekend met behulp van de functie ‘meten’ in Google Earth. De vereiste data (tabel 1) werd direct online genoteerd. Het programma R (R Core Team, 2022) is gebruikt om de data te analyseren.

Als eerst werd het totale aantal gevonden percelen vergeleken met het totale aantal geregistreerde percelen uit 2019 vanuit het rapport “Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe (Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2020) voor zowel schapen als geiten. Ten tweede is er bekeken welk percentage van de percelen een wolfwerend raster hadden en of er verschillen waren tussen schapen en geiten. Daarna is er beschreven om welke wolfwerende rasters het gaat. Vervolgens is met een binaire logistische regressie nagegaan of het aantal dieren op een perceel invloed heeft op de aanwezigheid van wolfwerende rasters en met Fishers exacte toets of de aanwezigheid van andere wolfwerende maatregelen, zoals schuilgelegenheden, kuddebeschermingshonden of paarden en koeien in natuurlijke kudde structuren een effect had op de aanwezigheid van wolfwerende rasters. Ten derde is er gekeken naar de percelen waar een poging is gedaan tot het wolfwerend maken van het raster. Hier zijn de gepoogde methodes beschreven en gebreken vermeld. Als laatste is er gekeken naar het aantal percelen die de vereiste hoogte en aanwezigheid van elektriciteit hadden, om een schatting te maken van de hoeveelheid percelen die relatief eenvoudig alsnog wolfwerend kunnen worden gemaakt.

Schadeonderzoek

Daarnaast is er in de gehele provincie Gelderland, na afloop van een gemeld schadegeval door mogelijk een wolf de locatie bezocht. Dit gebeurde altijd in overleg met de schapen- of geitenhouder. Afhankelijk van de communicatie vanuit de taxateurs van BIJ12 en de parttime beschikbaarheid van de onderzoeker zijn zo veel mogelijk schadegevallen bezocht. Op locatie werden de aanwezige preventie maatregelen in kaart gebracht.

Op locatie werd eerst de datum en locatie genoteerd. Vervolgens werd het gehele raster, inclusief toegangspoort en langs eventuele sloten, nagelopen om te bestuderen en foto's te nemen. Er werd genoteerd welke vormen van rasters aanwezig waren. De hoogtes van het raster werden opgemeten en, bij aanwezigheid van elektriciteit, werd de spanning van ieder stroomdraad op meerdere plekken gemeten met behulp van een spanningsmeter. De laagst gemeten spanning werd vervolgens genoteerd. De impulsenergie werd afgelezen van het schrikapparaat. Bij eventuele afwijkingen in hoogtes of aanwezigheid van elektriciteit of opvallende situaties werd dit genoteerd. Verder werd bekeken of er opstapmogelijkheden en schuilgelegenheden aanwezig waren en werd de kwaliteit van het raster beoordeeld. Data over het aantal dieren en het aantal dode dieren werd verkregen via de schapen- of geitenhouder. Als laatste werd de oppervlakte en omtrek van het perceel berekend met behulp van de functie 'meten' in Google Earth en werd het geheel beoordeeld als wolfwerend of niet. De vereiste data (tabel 2) werd opgeschreven en later online genoteerd.

Privacy

Ten aanzien van het gebiedsonderzoek zijn resultaten volledig anoniem verwerkt en zijn de resultaten onder geen enkele omstandigheid gekoppeld aan een schapen- of geitenhouder. Bij het schadeonderzoek is dit wel het geval, maar heeft dit alleen plaatsgevonden na toestemming van de schapen- of geitenhouder. Daarnaast zijn er binnen de huidige beleidsregels geen financiële gevolgen voor schapen- of geitenhouders op basis van een van de onderzoeken. Informatie van beide onderzoeken is puur gebruikt om meer kennis te vergaren over de huidige situatie van bescherming in Gelderland.

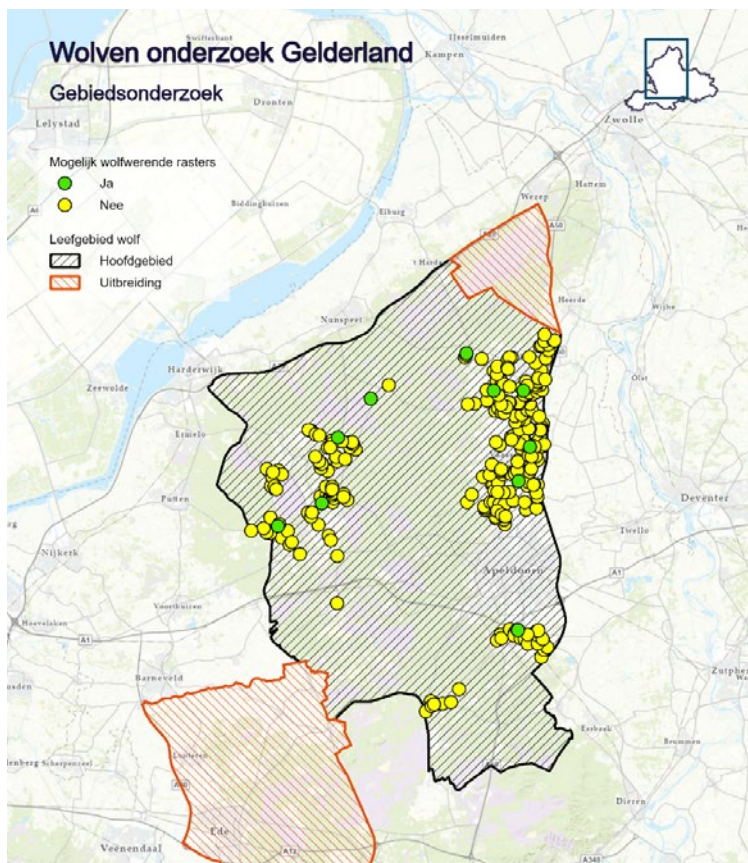

Resultaten

Gebiedsonderzoek

Tussen 1 juni en 28 augustus is er op 15 dagen, 68 uur en 39 minuten besteed aan het zoeken naar en onderzoeken van percelen met schapen en/of geiten. Hiervoor hebben de onderzoekers 880,7 kilometer rondgereden en zijn er 2779 schapen en 238 geiten gevonden, verdeeld over 285 percelen (Figuur 2). Op 223 van deze percelen stonden schapen, op 69 percelen stonden geiten en op 7 stonden beide. Volgens het rapport “Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe” stonden er in 2019, 381 schapenhouders en 226 geitenhouders geregistreerd (Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2020). De wolvencommissie Gelderland is van mening dat de huidige data een representatief beeld weergeeft van de huidige situatie in het wolvengebied in Gelderland.

Figuur 2. Gevonden percelen in het wolvengebied

Wolfwerende rasters

Van de 285 gevonden percelen hadden 10 percelen een raster wat mogelijk wolfwerend kon zijn. Dit komt neer op een percentage van 3,5%. Al deze 10 raster stonden op percelen met schapen, wat resulteert in een percentage van 4,5% en 0% mogelijk wolfwerende raster voor respectievelijk schapen en geiten. Als we kijken naar de aantallen van dieren, dan stonden 193 van de 2779 schapen achter een mogelijk wolfwerend raster (6,9%). Ondanks dat dit percentage hoger is dan het percentage van de percelen laat een binaire logistische regressie zien dat, als we alleen naar de percelen met schapen kijken, het aantal schapen geen significante invloed heeft op de aanwezigheid van wolfwerende rasters ($p = 0,23$).

Op 104 van de 285 percelen was de mogelijkheid om het vee op te hokken. Van deze 104 percelen had maar 1 perceel ook nog een mogelijk wolfwerend raster. Van de 181 percelen die geen ophok mogelijkheden hadden 9 percelen een wolfwerend raster. Fishers exacte toets laat zien dat er een trend is voor een lagere aanwezigheid van wolfwerende rasters in de aanwezigheid van schuilgelegenheden ($p = 0.099$). Dit betekent dat er geen daadwerkelijk significant verband is tussen de aanwezigheid van wolfwerende raster en schuilgelegenheden, maar dat er wel een patroon is gevonden. Kuddebeschermingshonden en paarden en koeien in natuurlijke kudde structuren konden niet worden geanalyseerd aangezien deze niet voorkwamen of niet konden worden vastgesteld.

Van de tien mogelijk aanwezige wolfwerende rasters bestond de helft uit enkel stroomdraden (Figuur 3A). Twee van de tien rasters bestonden uit gaas met stroomdraad (B). De andere 3 raster bestonden uit balken met gaas en stroomdraad (C), een flexinet (D) en een flexinet met stroomdraad (E).

Figuur 3. Mogelijk wolfwerende rasters. A: Stroomdraden. B: Gaas met stroomdraad. C: Balken met gaas en stroomdraad. D: Flexinet. E: Flexinet met stroomdraad

Poging tot wolfwerende rasters

Op 22 van de 285 percelen was mogelijk een poging gedaan om het raster wolfwerend te maken, maar voldeed het raster niet aan de eisen van de provincie Gelderland. Bij de helft van de gepoogde wolfwerende raster waren de stroomdraden op de juiste hoogte, maar aan de binnenkant van het gaas geplaatst (Figuur 4A). Verder was bij 5 percelen een stroomdraad boven het raster toegevoegd, maar waren de stroomdraden bij de grond niet aanwezig (B). Andere verklaringen voor het niet overeenkomen met de technische norm voor wolfwerende rasters vanuit de provincie zijn: Opstapmogelijkheden (C), afstand tussen de palen te groot (D), enkel verhoogd raster (E), afstand tussen draden te groot (F) of geen stroom op de toegangspoort (G).

Figuur 4. Verschillende gebreken bij pogingen tot het wolfwerend maken van rasters. A: Stroomdraden aan de binnenkant. B: Enkel hoog stroomdraad. C: Opstapmogelijkheden. D: Afstand tussen de palen te groot. E: Verhoogd raster. F: Afstand tussen de draden te groot.

Mogelijkheden tot wolfwerende rasters

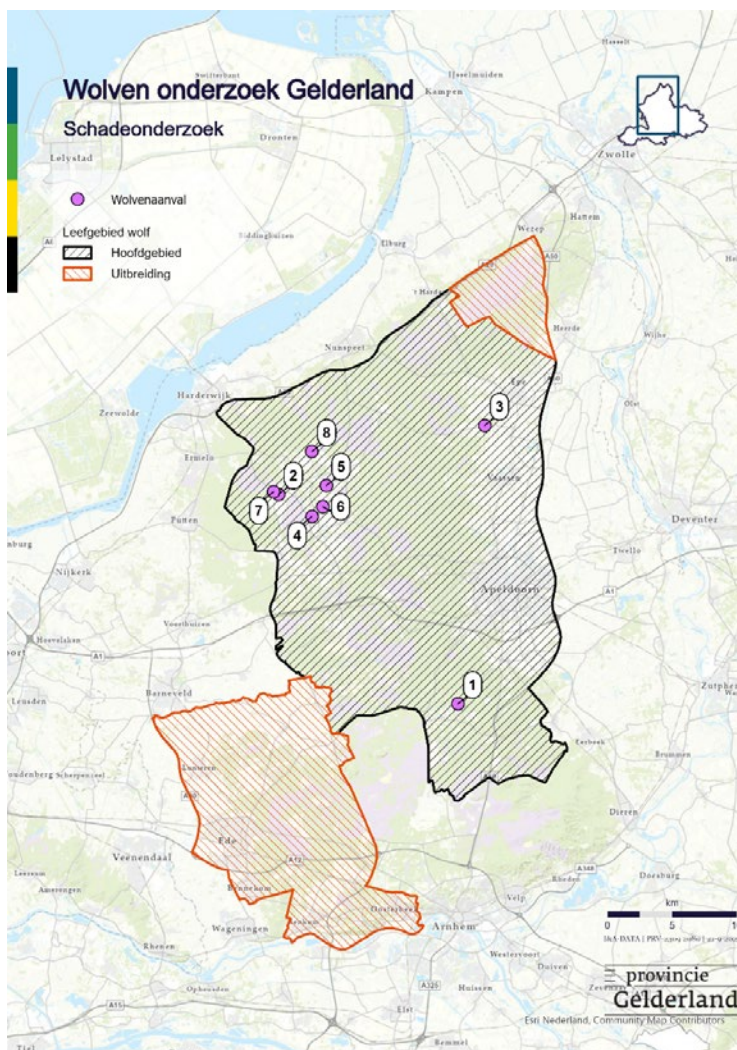
Van de 285 gevonden percelen hadden 114 percelen elektriciteit en 94 percelen hadden een minimale hoogte van 120 centimeter. 59 percelen hadden beide en zouden in potentie gemakkelijk een wolfwerend raster kunnen aanleggen, gezien de aanwezigheid van elektriciteit en een hoog genoeg raster.

Schadeonderzoek

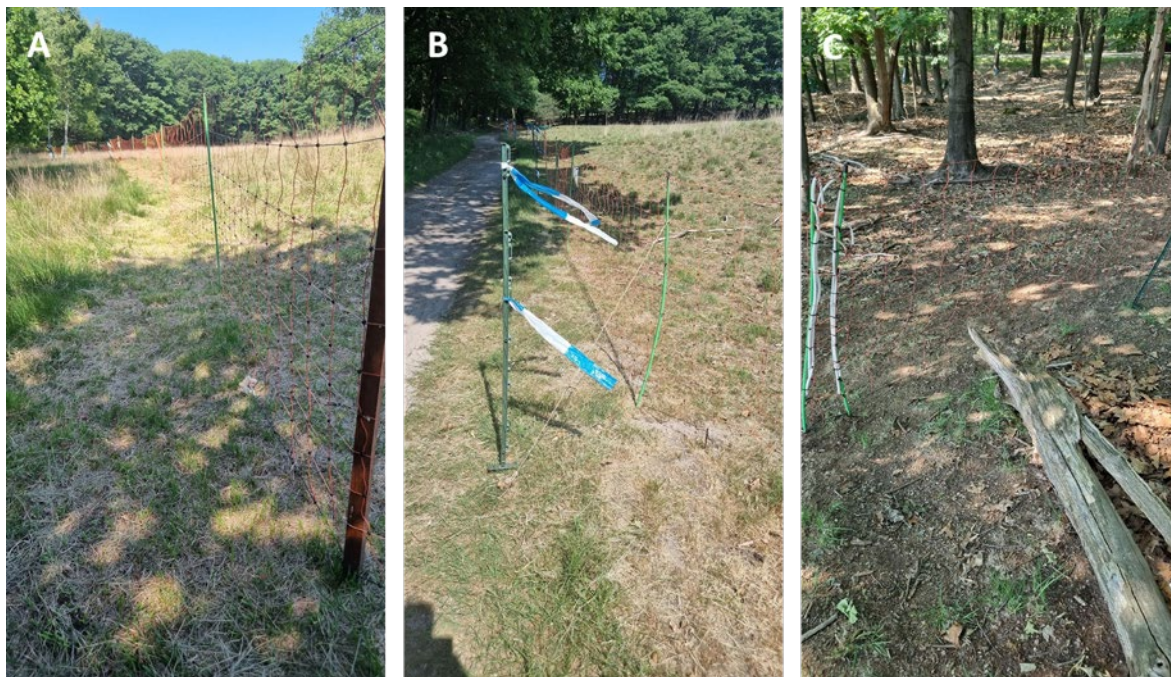
Tussen 1 juni en 8 september is er 9 keer het raster na een wolvenaantal bekeken, waarbij 1 perceel tweemaal is aangevallen (Figuur 5). BIJ12 heeft in datzelfde tijdsbestek 22 geregistreerde schadegevallen genoteerd (BIJ12, 2023b). Bij 20 van deze aanvallen moet DNA nog uitwijzen welk diersoort de schade heeft veroorzaakt. Bij de andere twee aanvallen was eenmaal een hond en eenmaal een wolf de predator. Uit praktische overwegingen konden de onderzoekers niet bij iedere schademelding aanwezig zijn. Voor aanwezigheid van de onderzoeker was toestemming van de eigenaar en een seintje van de taxateur nodig. Deze waren er niet altijd en daarnaast kon de onderzoeker niet altijd aanwezig zijn in verband met andere verplichtingen. Desondanks geven de gevonden resultaten, naar onze verwachting, een representatief beeld.

Van de 9 bezochte aanvallen kon de onderzoeker bij 4 direct de dag na de aanval aanwezig zijn. In de andere 5 gevallen is de onderzoeker later ter plaatse gekomen. Figuur 5 laat de locaties van de 8 percelen die vermoedelijk zijn aangevallen door een wolf in het wolvegebied in Gelderland. Bij wolvenaantal 1 heeft BIJ12 via DNA kunnen achterhalen dat het daadwerkelijk een wolf was. Bij de andere 8 aanvallen is het diersoort, op moment van schrijven, nog niet bekend (BIJ12, 2023b).

Figuur 5. Bezochte wolvenaantallen in het wolvegebied

In alle 9 gevallen was het raster niet wolfwerend. Bij het eerste schadegeval was er een flexinet van 120 centimeter aanwezig (Figuur 6A). Het raster stond strak gespannen (B) en had een spanning van 4500 Volt. Echter lag er een grote boomstronk langs het raster wat voor de wolf als opstapmogelijkheid gebruikt kon worden (C). Bij aankomst van de schapenhouder in de ochtend na de aanval lag het raster op deze plek naar buiten op de grond. In combinatie met het gevonden bloedspoor beoordeelde de taxateur dat dit de plek was waar de wolf naar buiten is gegaan, en dat dit om die reden ook naar alle waarschijnlijkheid de plek is geweest waar de wolf naar binnen is gegaan. Dit heeft de wolf dus waarschijnlijk via de boomstronk gedaan.

Figuur 6. Foto's van het raster bij een wolvenaantal 1.

Het tweede perceel is tweemaal aangevallen door een wolf. De eerste keer was het perceel omheind met een 90 centimeter hoog gaasraster (Figuur 7A). Na de eerste aanval zijn twee stroomdraden toegevoegd aan het raster. Een stroomdraad boven het gaas, wat varieerde tussen 105 en 120 centimeter en een stroomdraad op 40 centimeter aan de binnenkant van het raster (B). Op deze stroomdraden stond 8000 Volt. Deze stroomdraden gingen ook langs de toegangspoort. Tijdens het bestuderen van het raster is een gat van 18 centimeter onder het gaas gevonden (C). Echter waren er op deze plek geen verse graafsporen of haren in het gaas gevonden wat doet vermoeden dat de wolf hier niet naar binnen is gekomen. De taxateur was van mening dat de wolf over het raster gesprongen was

Figuur 7. Foto's van het raster bij een wolvenaanval 2.

Bij de derde aanval was een flexinet van 90 centimeter aanwezig en waren geen afwijkingen te vinden (Figuur 8A). Bij de vierde aanval waren enkel 3 prikkeldraden aanwezig op de hoogtes van 30, 60 en 100 centimeter (B). Bij de vijfde aanval was een gaasraster van 90 centimeter aanwezig met 2 prikkeldraden op 40 en 80 centimeter aan de binnenkant en een stroomdraad boven op het raster op 100 centimeter (C). Op dit stroomdraad stond 3600 Volt en er waren ook hier geen verdere afwijkingen te vinden. Bij deze 3 de aanvallen is de plek waar de wolf naar binnen is gegaan, niet gevonden.

Figuur 8. Foto's van het raster bij een wolvenaanvallen 3 (Foto A), 4 (Foto B) en 5 (Foto C).

Bij aanvallen 6 en 7 waren verschillende soorten rasters aanwezig. Bij aanval 6 waren voornamelijk 3 stroomdraden aanwezig op de hoogtes 60, 90 en 120 centimeter (Figuur 9A). De spanning was echter niet meer te meten aangezien de schapenhouder al een deel van het raster had weggehaald. Verder was het perceel deels omheind met een twee meter hoog hek en een gaas van 90 centimeter met vier stroomdraden op de hoogtes 20, 60, 85 en 120 centimeter. Bij aanval 7 was het perceel deels omheind met een houten hekwerk van 150 centimeter met veel dichte vegetatie (B), 2 stroomdraden op 20 en 60 centimeter met een spanning van 3000 Volt (C), 90 centimeter gaas met 3 stroomdraden aan de binnenkant op de hoogtes 85, 90 en 130 centimeter en een houten hek van 120 centimeter. Volgens de taxateur was de wolf waarschijnlijk op de plek van foto C naar binnen gegaan. Opmerkelijk is dat deze aanval overdag heeft plaatsgevonden.

Figuur 9. Foto's van het raster bij wolvenaanvallen 6 (Foto A) en 7 (Foto B en C).

Bij aanval 8 was er een raster van houten balken en 4 stroomdraden aan de binnenkant met de hoogtes van 20, 30, 60, 90 centimeter en 1 stroomdraad boven op het raster op 120 centimeter (Figuur 10A). Op deze stroomdraden stond een spanning van 6500 Volt. Ook langs de binnenkant van de toegangspoort waren stroomdraden gespannen (B). Deze stroomdraden waren toegevoegd nadat dit perceel eerder aangevallen was door een wolf. Echter, de aanwezigheid van de houten balken kan door een wolf gebruikt worden als opstap en zo de stroomdraden te vermijden (C).

Figuur 10. Foto's van het raster bij wolvenaanval 8.

Discussie

In het wolvengebied op de Veluwe is slechts 3,5% van de percelen omheind met een mogelijk wolfwerend raster. Dit getuigt van een lage deelnamebereidheid onder de schapen- en geitenhouders voor deze preventiemaatregel. Haspers (2022) liet, met zijn vergelijkbare onderzoek, ook al een laag percentage wolfwerende rasters zien in Zuid-West Drenthe/Zuid-Oost Friesland. Hier was 1,8% van de percelen met schapen en 2,6% van de percelen met geiten omheind met een mogelijk wolfwerend raster. Een opvallend verschil tussen de twee onderzoeken is dat Haspers (2022) 850 kilometer had afgelegd in bijna 31 uur, waarbij in dit onderzoek 880 kilometer is gereden in ruim 68 uur. Dit kan echter verklaard worden door het feit dat Haspers (2022) met twee man onderzoek deed en enkel het aantal dieren geteld werd en het raster beoordeeld werd op mogelijk wolfwerend. Het huidige onderzoek is uitgevoerd door één persoon en het raster is uitgebreider onderzocht, wat meer tijd vereist.

Ook het schadeonderzoek laat zien dat wolfwerende rasters nog weinig voorkomen. Bij wolvenaaval 1 stond een nagenoeg wolfwerend raster, op een enkele boomstronk als opstapmogelijkheid na. Verder waren alle raster duidelijk niet wolfwerend.

De resultaten van dit onderzoek bevestigen dus nogmaals de lage deelnamebereidheid bij schapen- en geitenhouders voor wolfwerende rasters. In gesprek met dierhouders gedurende dit onderzoek kwamen verschillende aspecten aan bod. Zo zou een wolfwerend raster te duur zijn om aan te schaffen. Van der Poel (2022) vermeldt dat een Zweedse wolfwerend raster, die bestaat uit 5 stroomdraden, ongeveer 3 à 4 euro per strekkende meter zou kosten. Six (2018) vermeldt, door middel van een prijsopgave voor een perceel met een omtrek van 400 meter, dat eenzelfde raster een prijs van 6 euro per strekkende meter zou hebben. Een ander mogelijk raster kan bestaan uit flexinetten van 120 centimeter.

Deze zijn rond de 3 à 4 euro beschikbaar (Landbouwwinkel.nl, 2023; VeeService Idac, 2023). Verder vereist een wolfwerend raster veel arbeid. Zo vereist een stroomdraad op 20 centimeter van de grond veel arbeid om vrij te blijven van vegetatie. Deze beide argumenten waren vooral van toepassing voor grote percelen waar de kosten en de arbeid te groot zouden zijn voor de schapenhouders. Een ander gegeven argument was de tegenstrijdigheid tussen het advies vanuit de provincie Gelderland en de gemeente. In Epe had een schapenhouder een wolfwerend raster geplaatst, maar werd door de gemeente op het matje geroepen omdat, volgens de regels van de gemeente, een omheining niet hoger dan 1 meter mocht zijn. Dit is ook een probleem dat aangekaart wordt door Van der Poel (2022). Als laatste zijn er kritiekpunten over de aanvraag van subsidie voor wolfwerende raster. Om in aanmerking te komen voor subsidie moet worden voldaan aan verschillende voorwaarden. Een daarvan luidt: “U voor de publicatiedatum al eigen schapen en geiten hield in een leefgebied van de wolf dat GS heeft aangewezen” (Provincie Gelderland, 2023). Voor dit criterium zijn stallijsten uit 2018. Schapen- en geitenhouders die pas na 2018 zijn begonnen met het houden van dieren komen dus niet in aanmerking voor subsidie.

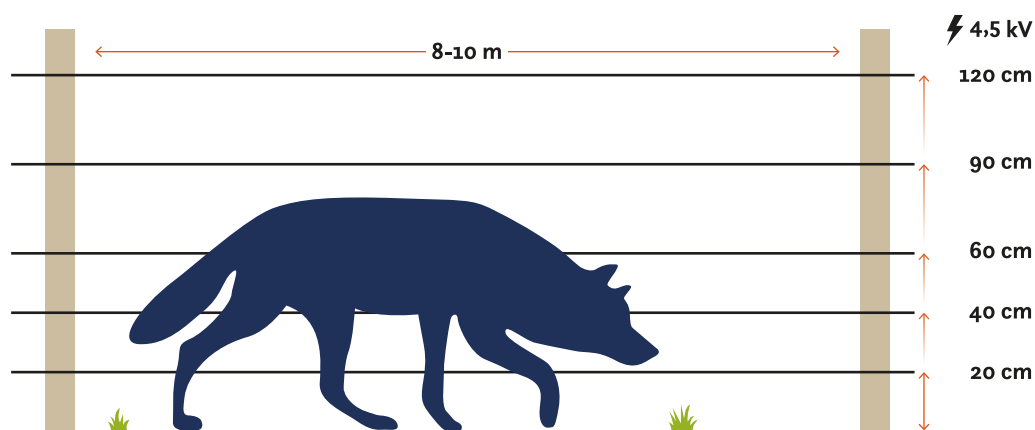
Van de geregistreerde schapen- en geitenhouders uit 2019 zijn niet alle percelen gevonden. Schapen- en geitenhouders kunnen hun dieren in hun achtertuin houden, wat niet zichtbaar is vanaf de openbare weg. Deze percelen heb ik dus niet mee kunnen nemen in dit onderzoek. Verder staan schapen niet altijd vast op 1 perceel, maar worden ze op verschillende plekken gehouden. Hierdoor kan het zijn dat percelen, waar schapen wel geregeld lopen en waar ze geregistreerd staan, op het moment van onderzoeken leeg waren en dus niet meegenomen zijn in dit onderzoek. Echter zijn er naar mijns inziens genoeg percelen gevonden voor een representatief beeld van de situatie in het wolvengebied.

Samenvattend laat dit onderzoek zien dat de deelnamebereidheid van schapen- en geitenhouders, ook in het wolvengebied in Gelderland, nog erg laag ligt en schapen dus veelal onvoldoende beschermd buiten staan. Onvoldoende beschermde schapen en geiten vormen voor de wolf een gemakkelijke prooi en hier wordt dan ook gebruik van gemaakt door de wolf. Om te voorkomen dat de wolven in Nederland zich gaan specialiseren in het jagen op vee, zullen er meer preventieve maatregelen moeten komen. Anders zal dit probleem zich enkel blijven vergroten.

Eisen wolfwerend raster

Om de rasters te checken op wolfwerendheid worden verschillende aspecten bekeken (BIJ12, 2023b; Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland, 2020). Zo wordt het type raster en het aantal, de hoogte, de onderlinge afstand en de spanning op de draden gemeten. Daarnaast worden opstapmogelijkheden, de afstand tussen de palen en de conditie van het raster bekeken.

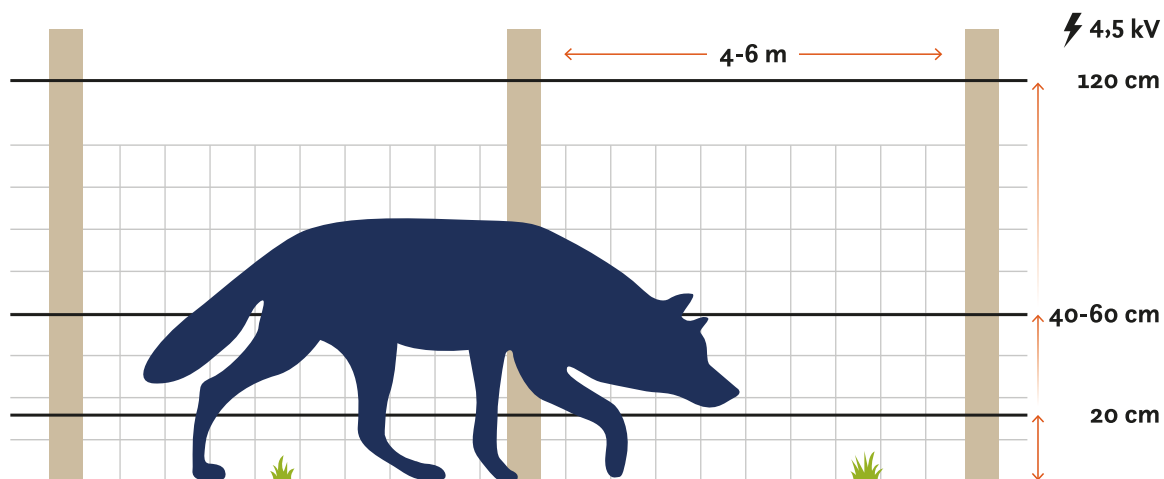
Bij ieder raster geldt dat de elektrische spanning minimaal 4.5 kV bedraagt en de impulsenergie minimaal 1,5 joule is. De afstand van de grond tot de bovenste draad is minimaal 120 centimeter en de afstand tot de onderste draad maximaal 20 centimeter. Voor de toegangspoort gelden dezelfde eisen en er mogen geen opstapmogelijkheden hoger dan 30 centimeter zijn binnen 2 meter van het raster.

Figuur 11. Vaste raster met stroomdraden.

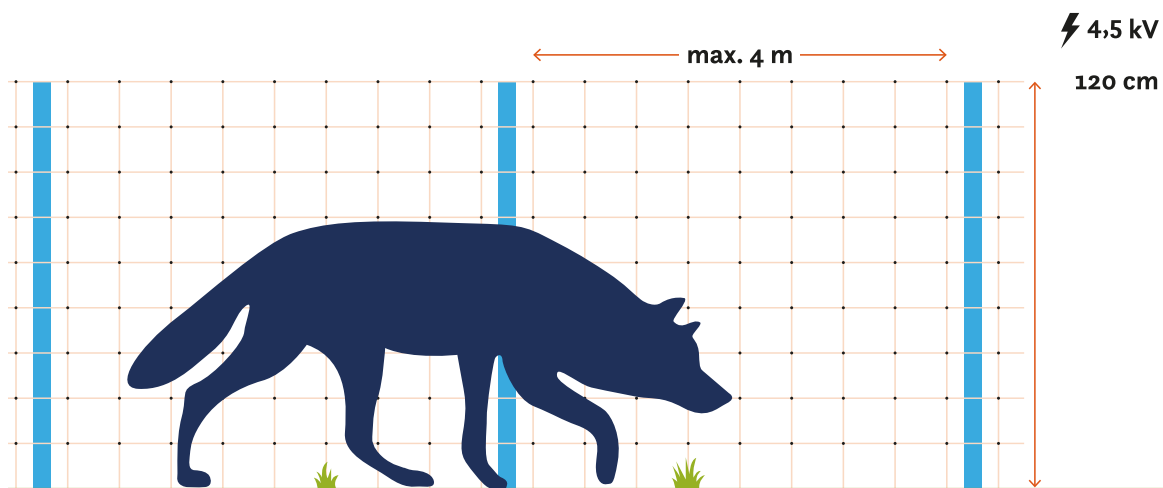
Bij een **vast raster met stroomdraden** zijn verder minimaal 5 draden vereist, die aan de buitenzijde van het raster zijn geplaatst. Deze draden hangen op de hoogtes 20, 40, 60, 90 en 120 centimeter boven de grond met een speling van 5 centimeter. De afstand tussen de onderste draden mag maximaal 20 centimeter zijn. Bij 6 draden moet de draadverdeling 20, 40, 60, 80, 100 en 120 centimeter zijn. Verder is het van belang dat de palen van goede kwaliteit zijn en mag de afstand tussen 2 palen maximaal 10 meter zijn.

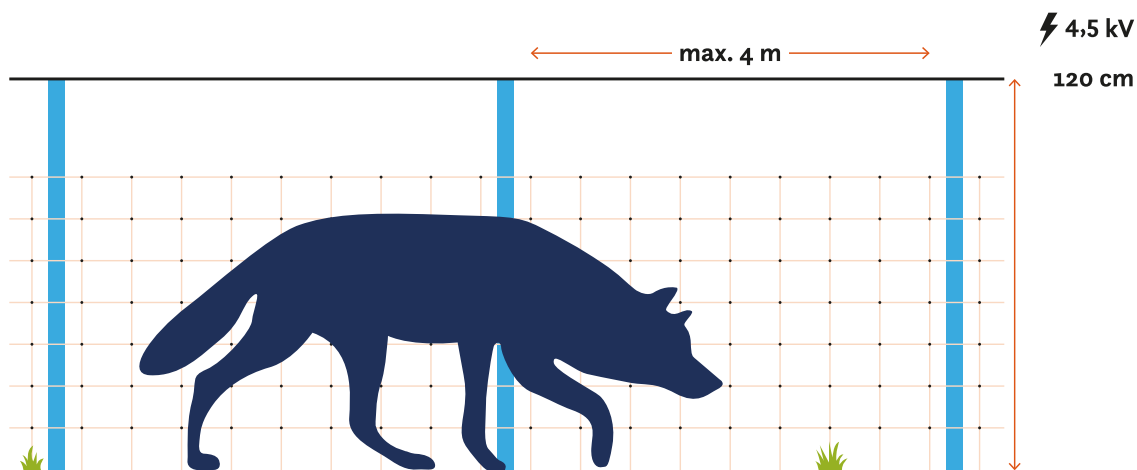
Figuur 12. Vaste raster van gaas en stroomdraden.

Bij een **vast raster met gaas en stroomdraden** zijn minimaal 3 draden aan de buitenzijde vereist. De middelste draad moet zich op 40 tot 60 centimeter van de grond bevinden. De maximale afstand tussen twee palen moet zodanig zijn dat het gaas strak staat. In praktijk is dit 4 tot 6 meter. Verder moet het raster uiteraard in goede conditie zijn en strak gespannen staan.

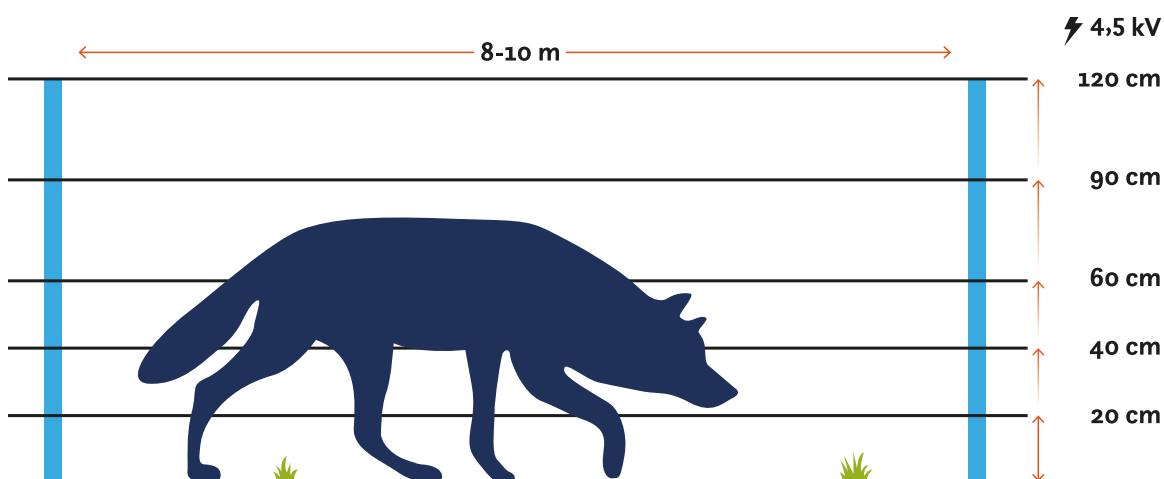
Figuur 13. Flexinet.

Bij een **flexinet** is een minimale hoogte van 120 centimeter vereist. Verder staan de paaltjes maximaal 4 meter uit elkaar en staan de netten stevig en strak opgesteld. Hiervoor is het van belang dat er een schoorconstructie in de hoeken aanwezig is.

Figuur 14. Flexinet met stroomdraden.

Bij een combinatie van een **Flexinet met stroomdraad** is afstand tussen de bovenste draad en de bovenzijde van het flexinet maximaal 30 centimeter. De afstand tussen de paaltjes bedraagt ook hier 4 meter en de netten moeten stevig en strak zijn opgesteld. In het geval de stroomdraad los van het flexinet is bevestigd mag er maximaal 10 meter tussen deze palen zijn.

Figuur 15. Verplaatsbaar raster met stroomdraden.

Bij een **verplaatsbaar raster met stroomdraden** zijn opnieuw 5 draden vereist op de hoogtes: 20, 40, 60, 90 en 120 centimeter. Bij 6 draden is de draadverdeling 20, 40, 60, 80, 100, 120 centimeter. De draden dienen opnieuw aan de buitenkant van het raster geplaatst te zijn en de afwijking van de hoogtes mag niet meer dan 5 centimeter zijn. De palen dienen stevig te staan en niet verder dan 10 meter van elkaar verwijderd te zijn.

Tabellen

Variabel	Meeteenheid	Beschrijving
Locatie	Graden	Coördinaten van de locatie
Datum		Datum van het onderzoeken van het perceel
Schapen		Het aantal schapen wat geteld is
Geiten		Het aantal geiten wat geteld is
Overige dieren		Het aantal overige dieren wat geteld is
Raster		
Hoogte	Centimeter	Geschatte afstand tussen de grond en het hoogste punt van het raster
Laagte	Centimeter	Geschatte afstand tussen de grond en het laagste punt van het raster
Elektriciteit	Ja/Nee	Mogelijkheid tot het geleiden van elektriciteit
Type raster		Het type raster (Gaas, stroomdraad, prikkeldraad etc.)
Aantal draden of balken		Als het raster uit draden of balken bestaat: Het aantal draden of balken van het raster
Vast of Flex	Vast/Flex	Een vast of verplaatsbaar raster
Max. afstand tussen palen	Meter	De grootste geschatte afstand tussen 2 palen van het raster
Toegangspoort		
Hoogte	Centimeter	Geschatte afstand tussen de grond en het hoogste punt van de toegangspoort
Laagte	Centimeter	Geschatte afstand tussen de grond en het laagste punt van de toegangspoort
Elektriciteit	Ja/Nee	Mogelijkheid tot het geleiden van elektriciteit
Kwaliteit raster	Goed/Matig/Slecht	Inschatting van de kwaliteit van het raster inclusief palen
Opstapmogelijkheden	Ja/Nee	Aanwezigheid van opstapmogelijkheden hoger dan 30 centimeter binnen 2 meter van het raster
Mogelijk wolfwerend	Ja/Nee	Beoordeling van de onderzoeker of het raster mogelijk wolfwerend is
Poging tot wolfwerend	Ja/Nee	Aanwezigheid van aanpassing aan het raster die mogelijk gedaan zijn als antwoord op de wolf
Schuilgelegenheid	Ja/Nee	Mogelijkheid om de aanwezige dieren 's nachts afgesloten op te hokken op het perceel
Omtrek land	Meter	De omtrek van het afgerasterde perceel
Oppervlakte land	Vierkante meter	De oppervlakte van het afgerasterde perceel

Tabel 1. Variabelen met de eenheden en beschrijvingen voor het verzamelen van de data voor het gebiedsonderzoek.

Variabel	Meeteenheid	Beschrijving
Locatie	Graden	Coördinaten van de locatie
Datum		Datum van het onderzoeken van het perceel
Schapen		Het aantal schapen wat voor de aanval aanwezig was
Geiten		Het aantal geiten wat voor de aanval aanwezig was
Overige dieren		Het aantal overige dieren wat voor de aanval aanwezig was
Schapen dood		Het aantal schapen wat is gedood tijdens de wolvenaantal
Geiten dood		Het aantal geiten wat is gedood tijdens de wolvenaantal
Overige dieren dood		Het aantal overige dieren wat is gedood tijdens de wolvenaantal
Raster		
Hoogte	Centimeter	Afstand tussen de grond en het hoogste punt van het raster
Laagte	Centimeter	Afstand tussen de grond en het laagste punt van het raster
Elektriciteit	Ja/Nee	Aanwezigheid van elektriciteit
Spanning	Kilovolt	De elektrische spanning op de stroomdraden
Impulsenergie	Joule	De impulsenergie op de stroomdraden
Type raster		Het type raster (Gaas, stroomdraad, prikkeldraad etc.)
Aantal draden of balken		Als het raster uit draden of balken bestaat: Het aantal draden of balken van het raster
Max. afstand draden	Centimeter	Maximale afstand tussen twee draden
Vast of Flex	Vast/Flex	Een vast of verplaatsbaar raster
Max. afstand tussen palen	Meter	De grootste afstand tussen 2 palen van het raster
Toegangspoort		
Hoogte	Centimeter	Afstand tussen de grond en het hoogste punt van de toegangspoort
Laagte	Centimeter	Afstand tussen de grond en het laagste punt van de toegangspoort
Elektriciteit	Ja/Nee	Aanwezigheid van elektriciteit
Spanning toegangspoort	Kilovolt	De elektrische spanning op de stroomdraden langs de toegangspoort
Impulsenergie	Joule	De impulsenergie op de stroomdraden langs de toegangspoort
Afwijkingen	Ja/Nee	Afwijkingen in bovenstaande variabelen ergens in het raster
Kwaliteit raster	Goed/Matig/Slecht	Inschatting van de kwaliteit van het raster inclusief palen
Opstapmogelijkheden	Ja/Nee	Aanwezigheid van opstapmogelijkheden hoger dan 30 centimeter binnen 2 meter van het raster
Wolfwerend	Ja/Nee	Beoordeling van de onderzoeker of het raster mogelijk wolfwerend is
Schuilgelegenheid	Ja/Nee	Mogelijkheid om de aanwezige dieren 's nachts afgesloten op te hokken op het perceel
Omtrek land	Meter	De omtrek van het afgerasterde perceel
Oppervlakte land	Vierkante meter	De oppervlakte van het afgerasterde perceel

Tabel 2. Variabelen met de eenheden en beschrijvingen voor het verzamelen van de data voor het schade onderzoek.

Literatuurlijst

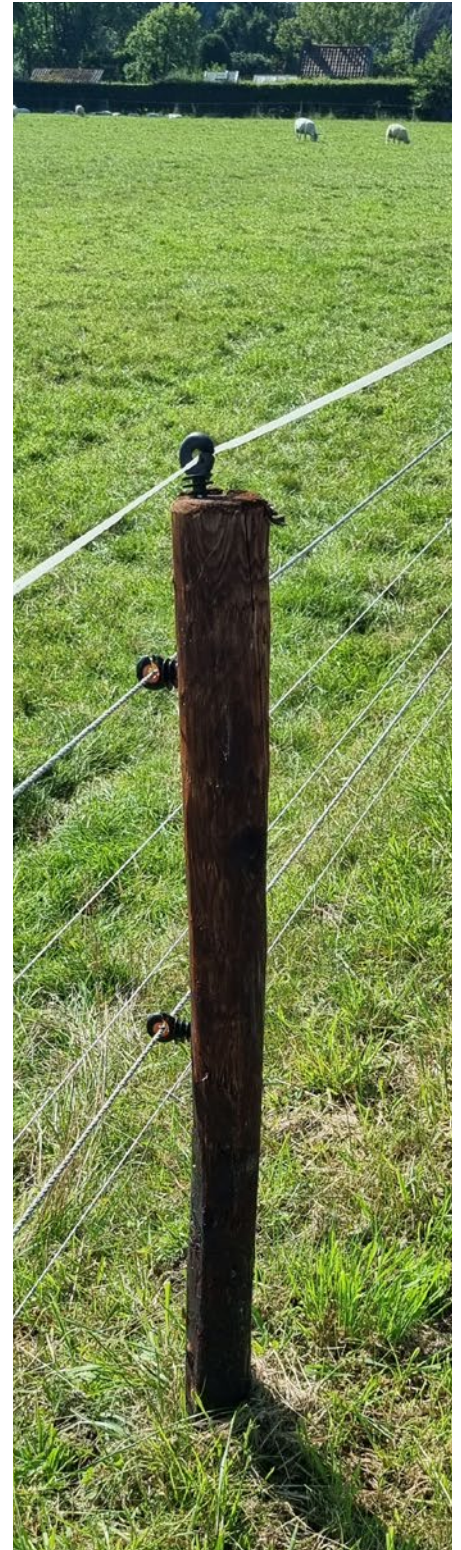
- BLJ12. (2023a). Module wolven. BLJ12. Geraadpleegd op 14 september 2023 van: <https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/schade-voorkomen/module-wolven/#2.2>
- BLJ12. (2023b). Schade melden en overzicht. BLJ12. Geraadpleegd op 14 september van: <https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/schademeldingen>
- Everaert J., D. Gorissen, K. Van Den Berge, J. Gouwy, J. Mergeay, C. Geeraerts, A. Van Herzele, M.-L. Vanwanseele, B. D'hondt en K. Driesen. (2018). Wolvenplan Vlaanderen. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2018 (70). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel, Belgium.
- Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland. (2020). Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Veluwe.
- Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland. (2021). Evaluatie Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland.
- Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland. (2022). Nieuwsbrief Wolvencommissie. Editie: Maart, 2022.
- Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland. (2023). Nieuwsbrief Wolvencommissie. Editie: Februari, 2023.
- Hasper, H. (2022). Onderzoek landbouwhuisdieren Zuid-West Drenthe/ Zuid-Oost Fryslân. Assen.
- Hazeleger, R. (2023). Waarom redde een wolfwerend raster de schapen van Ellen en Serge niet? Omroep Gelderland. Geraadpleegd op 25 mei 2023 van: <https://www.gld.nl/nieuws/7910071/waarom-redde-een-wolfwerend-raster-de-schapen-van-ellen-en-serge-niet>
- IPO. (2019). Interprovinciaal wolvenplan. IPO, Den Haag.
- Jansman, H. A. H., Mergeay, J., van der Grift, E. A., de Groot, G. A., Lammertsma, D. R., Van Den Berge, K., Ottburg, F. G. W. A., Gouwy, J., Schuiling, R., van der Veken, T. & Nowak, C. (2021). De wolf terug in Nederland: Een factfinding study. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 3107.
- Jonk, E. (2022). Felle discussie over de wolf in Jinek, van 'geweldig voor de natuur' tot 'moordenaar'. Metro Nieuws. Geraadpleegd op 4 mei 2023 van: <https://www.metronieuws.nl/televisie/2022/11/discussie-over-de-wolf-in-jinek/>
- Landbouwwinkel.nl (2023). Wolvennetten en wolven afrastering. Landbouwwinkel.nl, dé agrarische webshop. Geraadpleegd op 11-9-2023 van: <https://www.landbouwwinkel.nl/weidetechniek/afrastering/schriknetten/wolvennetten.html>
- NOS. (2022). Minister wil maatschappelijke dialoog over de wolf in Nederland. NOS. Geraadpleegd op 4 mei 2023 van: <https://nos.nl/artikel/2451779-minister-wil-maatschappelijke-dialoog-over-de-wolf-in-nederland>

- NOS. (2023). Onrust onder dierenhouders Elspeet om dode schapen, “dit is niet houdbaar.” NOS. Geraadpleegd op 18-9-2023 van: <https://nos.nl/artikel/2490662-onrust-onder-dierenhouders-elspeet-om-dode-schapen-dit-is-niet-houdbaar>
- Provincie Gelderland (2023). Voorkomen van schade door wolven. Provincie Gelderland. Geraadpleegd op 14 september 2023 van: <https://www.gelderland.nl/subsidies/voorkomen-van-schade-door-wolven>
- R Core Team. (2022). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. URL: <https://www.R-project.org>
- Reinhardt, I., Ansoorge, H., Collet, S., Fritsch, G., Kluth, G., Lippitsch, P., Nowak, C., Claudia, A. S. & Ritz, M. (2021). Erkenntnisse zur Wiederausbreitung des Wolfs in Deutschland. Nat. Landsch. 96, 19–25. doi: 10.17433/1.2021.50153869.19-26
- Six, G. (2018). Indicatie kosten kosten wolfwerende omheiningen Drenthe. Levende Have. Geraadpleegd op 11-9-2023 van: https://www.levendehave.nl/sites/default/files/bestanden/indicatie_kosten_wolfwerende_omheidingen_drenthe.pdf
- van Bommel, F., Linnartz, L., & Floor, L. (2015). Effectieve en praktisch uitvoerbare preventieve maatregelen ter voorkoming van predatie van vee door wolven. Van Bommel Faunawerk en ARK Natuurontwikkeling
- Van Der Poel, T. (2022). Ieder dood schaap door wolf te voorkomen “met juiste omheining”. Omroep Gelderland. Geraadpleegd op 11-9-2023 van: <https://www.gld.nl/nieuws/7807484/ieder-dood-schaap-door-wolf-te-voorkomen-met-juiste-omheining>
- Van Der Veken, T., Van Den Berge, K., Gouwy, J., Berlengee, F., en Schamp, K. 2021. Diet of the first settled wolves (*Canis lupus*) in Flanders, Belgium. *Lutra* (Leiden), 64(1), 45-56.
- VeeService Idac (2023). Flexinet Wolvennet blauw 120cm 50m. VeeService Idac. Geraadpleegd op 11-9-2023 van: <https://www.veeserviceidac.nl/flexinet-wolvennet-blauw-120cm-50m-903039.html>

GEBIEDSCOMMISSIE

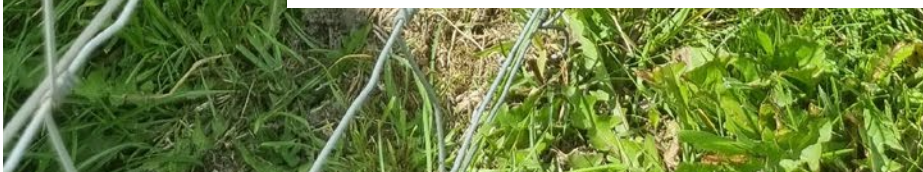
Preventie
Wolvenschade
Gelderland

BIJLAGE 2

Overzicht wolvenpreventie buurlanden

September 2023

Duitsland

<https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsmanagement>

Baden-Württemberg

Norm

- Weidenetafrastering
  - 105 centimeter (evt extra optische barrière op 120 cm)
- Dradenafrastering
  - min. 5 draden
  - 20, 40, 60, 90, 120 cm
  - Maximaal 20 centimeter vanaf de grond
- Draadgaas elektrificeren met 3 draden
  - 20, 90, 120 cm
- Spanning: 4.000 Volt

Dieren

- Schapen, geiten, kalveren, veulens, alpaca's en lama's

Subsidie

Onderwerp	Percentage	Opmerkingen
Aanschaf voor raster	100%	
Arbeidskosten voor bouw raster	50%	
Onderhoudskosten KBH	€1.920,- per hond per jaar	Voer en dierenarts kosten
Compensatie voor moeilijkheden bij weidebeheer	€100,- per hectare per jaar	
Extra inspanning op gebied van weidebeheer	Mobiel hekwerk (schapen/geiten): €1.230,-/kilometer/jaar Mobiel hekwerk (andere grazende dieren): €620,-/kilometer/jaar Vast schrikdraad: €235,-/kilometer/jaar Elk maximaal €450,-/ha/jaar	

Voorwaarden

- Alleen in de subsidie gebieden “Het Zwarte Woud” en “Odenwald”

Advies

- Gratis adviesdienst via Forest Research Institute

Schadevergoeding

- Dode grazende dieren en werkhonden (100%)
- Veterinaire kosten (100%)
- Reddingsoperaties voor verspreide dieren (politie, brandweer) (100%)
- Verwijdering kadavers (100%)

- Ook buiten het subsidie gebied
- Binnen het subsidie gebied wordt na 1 jaar na aanwijzing van dat gebied schade alleen vergoed als de basisbescherming op het moment van de aanval correct was geïnstalleerd.

Bronnen

- <https://um.baden-wuerttemberg.de/de/umwelt-natur/naturschutz/biologische-vielfalt/artenschutz/wolf>
- https://foerderung.landwirtschaft-bw.de/pb/,Lde/Startseite/Foerderungswegweiser/Wolfspraevention_Herdenschutz

Beieren

Norm

- Elektrische hekken
  - Min. 90 cm
  - Schriknetten of 4 stroomdraden (20, 40, 65, 90 [120] cm)
- Draadgaas
  - Min. 90 cm
  - 2 stroomdraden (20 cm boven hekwerk en 20 cm boven de grond)
- 4.000 Volt
- KBH
  - Ezels, lama's, alpaca's

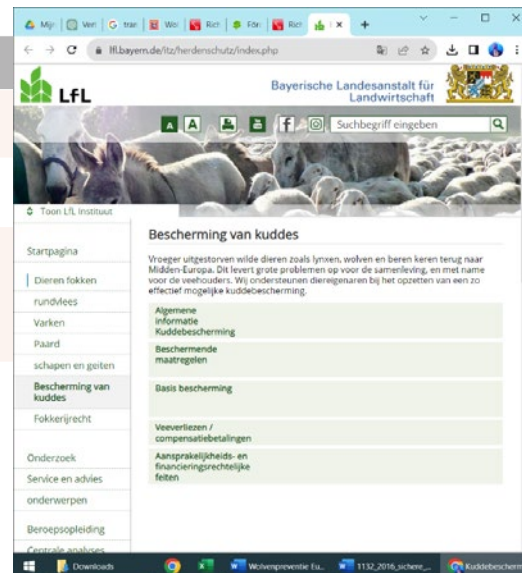
Dieren

- Schapen, geiten, runderen, paarden, struisvogels, kameelachtigen, wilde varkens

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Mobiele hekken voor schapen en geiten	100%
Permanente hekken voor schapen, geiten en runderen	100%
Permanente hekken voor paarden, struisvogels, kameelachtige en wilde varkens	100%
KBH	100%

- Kleiner dan €200,- wordt niet verleend
- Alleen in wolvengebieden

Advies

- -

Schadevergoeding:

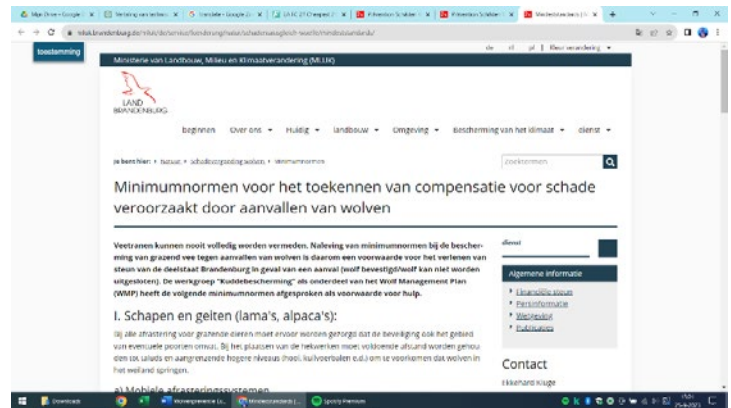
- Schade aan landbouwhuisdieren en honden (100%)
- Veterinaire kosten (100%)
- Materiële schade (100%)
- Kosten voor zoeken vermiste dieren (100%)
- Tussen de €50,- en €30.000,-
- Voorwaarden
  - Alleen buiten de wolvengebieden
  - Binnen het wolvengebied moet er binnen een jaar een wolfwerend raster staan om in aanmerking te komen voor vergoeding

Bronnen

- <https://www.lfl.bayern.de/itz/herdenschutz/029866/index.php>
- https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayVV_7912_4_U_11130-15
- https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayVV_7912_4_U_11130-1
- <https://www.lfl.bayern.de/itz/herdenschutz/243738/index.php>
- <https://www.lfl.bayern.de/itz/herdenschutz/index.php>

Berlijn

Zoals Brandenburg

Brandenburg

Norm

- Mobiele rasters
  - Schrikdraadraster of 4 stroomdraden (20, 40, 65, 90 cm)
- Permanente rasters
  - Gaas van 140 cm hoog met twee stroomdraden (20 en 40 cm boven de grond)
- 2.500 Volt

Dieren

- Schapen geiten lama's alpaca's runderen, huispaarden, ezels tot 1 jaar, damdieren.

Subsidie

Onderwerp	Percentage	Opmerkingen
Aanschaf wolfwerend raster	100%	80% als bestaand raster niet kon worden aangepast naar wolfwerend
Aanpassen bestaand raster	100%	
KBH	100%	Max €6.000,- per hond per jaar
Schuilgelegenheden	100%	
Extra lopende bedrijfskosten ter bescherming tegen schade door wolven	100%	€1.230,- / km mobiele omheining bij schapen en geiten €620,- / km mobiele omheining bij runderen, paarden en ezels tot 1 jaar, lama's alpaca's €235,- / km vaste elektrische omheining €1.917,- per hond per jaar

- Voorwaarden
  - In het wolvengebied
  - Maximaal €30.000,- per jaar

Advies

- Te bellen

Schade

- Schade aan schapen geiten lama's alpaca's incl. waakhonden (100%)
  - Veterinaire kosten (100%)
  - Materiële schade (100%)

- Voorwaarden: Aanwezigheid van wolfwerend raster

Bronnen

- <https://mluk.brandenburg.de/mluk/de/service/foerderung/natur/praevention-schaeden-wolf/>
- <https://mluk.brandenburg.de/mluk/de/service/foerderung/natur/praevention-schaeden-wolf/>
- <https://mluk.brandenburg.de/mluk/de/service/foerderung/natur/schadensausgleich-woelfe/mindeststandards/>

Bremen

Norm

- Niet gevonden, volgt waarschijnlijk Nedersaksen

Dieren

- Schapen, geiten en vrij wild, runderen, paarden

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf hekken	80%
Vervolgkosten	80%

Voorwaarden

- Tussen €200,- en €30.000,- per jaar

Advies

- -

Schadevergoeding

- Dode dieren (100%)
- Veterinaire kosten (80%)
- Verwijdering kadavers (80%)

3.5.2 Landbouwactiviteiten moeten worden gehouden in overeenstemming met de regelgeving op het gebied van dierenwelzijn en dierenwelzijn.

3.5.3 Het niet naleven van de verorden van nummer 3.5.1 of 3.5.2 sluit de toekenning van bilijke voordelen uit.

4. Type en omvang van het bilijke voordeel

4.1 Voor degenen volgens nummer 1.1, in samenhang met nummer 3.5 worden financiële nadelen waarmee rekening kan worden gehouden als volgt toegelicht:

- voor de ambtelijke vastgoedde waarde conform nummer 1.1.1 (artikel nummer 3.3 tot 100%;
- voor de indirecte kosten volgens de nummers 1.2.2 en 1.2.3 tot 80%.

4.1.1 Compensatiebetalingen voor de schade, met inbegrip van betalingen uit hoofde van andere nationale of Uniemaatregelen of verzekeringssystemen voor de schade, mogen niet meer bedragen dan 100% van de directe kosten en 80% van de indirecte kosten van de schade.

4.1.2 De eerste betaling mag niet leiden tot overdracht van het in aanmerking komende financiële nadeel. Alle donaties, betalingen of andere gedeeltelijke voordelen van derden die voor het betreffende doel worden ontvangen, aangevraagd of bestemd, moeten in het aanvraagproces worden gesignaleerd.

4.2 De uitbetaling van de bilijke uitkering aan de betreffende dierenhouder is beperkt tot maximaal € 30.000,- per jaar, rekening houdend met de dierenaantallen conform nummer 3.3.2.

4.3 EU-staatssteunregels.

4.4 De betaling van de bilijke uitkering overeenkomstig nummer 1.7 aan een bedrijf waarvan de hoofd- of nevenactiviteit de primaire landbouwproductie is, wordt uitgevoerd in overeenstemming met deel II, sectie 1.2.3.5 van de kaderverordeningen.

4.5.2 Bilijke voordelen op grond van de bepalingen van het raamwerk zullen alleen worden toegekend voor schade die ontstaat vóór de datum van kennisgeving door de Europese Commissie van deze richtlijn op grond van de staatssteunwetgeving. De bilijke voordelen kunnen worden verspreid in overeenstemming met Deel II, Sectie 1.2.3.5, paragraaf 395 van het raamwerk kan alleen worden uitbetaald binnen vier jaar na de datum van de economische last veroorzaakt door de wolf. Een bilijke compensatie voor schade die is ontstaan voordat de Europese Commissie deze richtlijn voor staatssteunbestedingen heeft aangenomen, zal worden beschouwd als de minimalisatie in overeenstemming met Verordening (EU) nr. 1408/2013 van de Commissie betreffende de toepassing van de artikelen 107 en 108 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie van de Europese Unie verleende de minimis steun in de landbouwsector.

4.5.3 Volgens punt 196 van deel II, afdeling 1.2.3.5, van de kaderverorden moeten alle kosten die niet door de ontvanger van de steun zijn gemaakt, zonder rechtstreeks toe te schrijven aan de door de wolf veroorzaakte economische last, en die anderszins niet zouden zijn gemaakt, moet in mindering worden gebracht op het bedrag van de bilijke uitkering.

4.5.4 De betaling van bilijke voordelen aan een onderneming als hoofd- of nevenactiviteit buiten de primaire landbouwproductie vormt de minimalisatie in overeenstemming met Verordening (EU) nr. 1407/2013 van de Commissie betreffende de toepassing van de artikelen 107 en 108 van het Verdrag betreffende de

Bronnen

- https://www.transparenz.bremen.de/metainformationen/richtlinie-der-freien-hansestadt-bremen-ueber-die-gewaehrung-von-billigkeitsleistungen-und-zuwendungen-zur-minderung-und-vermeidung-von-durch-den-wolf-verursachten-wirtschaftlichen-belastungen-im-land-bremen-richtlinie-wolf-richtlinie-wolf-120314?template=20_gp_ifg_meta_detail_d#gesivz10
- <https://www.agrargiganten.de/blogs/forderung-herdenschutz-wolf/foerderung-von-herdenschutzmassnahmen-in-bremen/>

Hamburg

Volgt Sleeswijk-Holstein (<https://www.hamburg.de/woelfe>)

Hessen

Norm

- Flexinet 90 cm hoog en 2.000 Volt
- Gaas min 120 cm met evt. twee stroomdraden

Dieren

- Schapen, damherten, geiten

Subsidie:

Onderwerp	Percentage
Aanschaf en installatie wolfwerend raster	80% (Tot 60% voor eigen arbeidskosten)
Aanpassen bestaand raster	80%
Aanschaf KBH	80%
Aanschaf schuilgelegenheid	80%
Lopende bedrijfskosten	€1.230,- per kilometer mobiele omheining voor wolfwerende omheiningen voor schapen en geiten, €235,- per kilometer vaste elektrische omheining, €1.920,- per herdershond.

Voorwaarden

- Minimaal 200 schapen of geiten per houderij. Onder omstandigheden naar 50 per houderij
- Tussen €200,- en €30.000,- per jaar
- Max €450,- per hectare beweide oppervlak per jaar voor de respectieve subsidieontvanger.

Advies

- -

Schade

- Dode dieren (100%)
- Veterinaire kosten (100%)
- Materiële of persoonlijke schade (0%)
- Voorwaarde
  - Wolfwerend raster bij schapen en geiten

Bronnen

- https://umwelt.hessen.de/sites/umwelt.hessen.de/files/2022-11/richtlinie_weidetierschutz_gueltig_ab_031122.pdf
- <https://llh.hessen.de/tier/herdenschutz/wolf-in-nordhessen-gesichtet-so-schuetzen-sie-ihre-weidetiere/>

The screenshot shows the website of the 'Staatslandbouwbureau van Hessen' (LLH). The main navigation bar includes 'NASTREVEN', 'PLANT', 'DIER', 'OMGEVING', 'ONDERWIS', 'ADVIES', and 'OVER ONS'. The article 'Wolven in Hessen – Hoe u uw grazende dieren kunt beschermen' is dated 8 Juni 2021 and written by Arnd Ritter. The article discusses the increasing presence of wolves in Hesse and provides advice on protecting grazing animals using electric fencing. A contact box for Arnd Ritter is visible on the right side of the page.

Mecklenburg-Voor-Pommeren

Norm

- 90 cm elektrisch net of stroomdraden
  - Bij stroomdraden (20, 40, 60 cm)
  - Spanning 2.500 Volt
- Permanente omheining 120 cm en op de grond

Dieren

- Schapen, geiten en damherten

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf, installatie en aanpassing raster	100%
KBH	100%
Maatschappelijke acceptatie zoals seminars en informatiemateriaal	100%

Advies

- Gratis consult voor veehouders bij Hans Diederichs

Schade

- In wolvengebied alleen als er basisbescherming was
  - In nieuw gebied max 6 maanden om neer te zetten
- Gedode dieren (100%)
- Veterinaire kosten (100%)
- Kosten afvoeren kadavers (100%)

Bronnen

- https://www.lung.mv-regierung.de/dateien/foeri_wolf_text.pdf
- <https://wolf-mv.de/wp-content/uploads/2021/09/Wolfsmanagementplan-MV-2021.pdf>

Nedersaksen

Norm

- Elektrische netten 90 cm, voorkeur 100 of 120 cm
- 5 dradenraster (20, 40, 60, 90, 120 cm), mag ook lager
- Evt. 4 draden op grote percelen
- Gaas van 120 cm met stroomdraden op 20 cm boven de grond (of ingraven)

KBH

Dieren

- Schapen, geiten en herten
- Evt. paarden en runderen

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf wolfwerend raster	100%
Aanpassen wolfwerend raster	100%
KBH	100%
Lopende kosten (Personeelskosten opzetten, voer KBH, hondenbelasting)	0%

Voorwaarden

- Max €30.000,-

Advies

- In elke provincie van de deelstaat

Schade

- Dode dieren (schapen, geiten, wilde dieren, runderen, paarden, honden, 100%)
- Veterinaire kosten (100%)
- Voorwaarden
  - Wolfwerend raster (Niet voor paarden en runderen)
  - Max €30.000,-

Bronnen

- https://www.umwelt.niedersachsen.de/themen/natur_landschaft/foerdermoeglichkeiten/richtlinie_wolf/richtlinie-wolf-129504.html
- file:///C:/Users/Koen/Downloads/Herdenschutz-vor-Wolfsuebergriffen_Flyer_g.A_Mai2023_NLWKN.pdf

Leben mit dem Wolf
Wolfe sind natürliche Bestandteile unserer Tierwelt, gehen in Deutschland lange Zeit als exotischer Natur und sind zu einem beliebtesten Wildtier geworden. Sie helfen bei der Aufrechterhaltung der Landschaft und sind durch die Wiederherstellung der Natur zu einem wichtigen Bestandteil geworden. Durch die Wolf kann sich an die heutigen Umstände anpassen und gibt in der Natur ein Beispiel ab. Seine Qualität trägt entscheidend dazu bei, die Vielfalt der Artenvielfalt zu erhalten und die Natur zu schützen.

Maßnahmen zum Herdenschutz
Ein gutes Herdenschutz für Schafe und Ziegen besteht mindestens 80 cm, besser 100 cm oder 120 cm Höhe, auch gegen elektrische Stromschläge. Elektrische Stachelnetze sind kein Ersatz für einen guten Herdenschutz. Elektrische Stachelnetze sind über 120 cm hoch überlegen. Elektrische Stachelnetze sind über 120 cm hoch überlegen. Elektrische Stachelnetze sind über 120 cm hoch überlegen.

Schutz vor Kindern und Hunden
Stärke Zäune aus Maschendraht oder Knetgewebe. Maschendraht für Schafe und Ziegen mindestens 120 cm hoch sein in der Gatteranordnung vor bereits vor der Nutzung der Fläche eine Mindesthöhe von 120 cm einbringen. In beiden Fällen ist zum Schutz vor Hunden ein zusätzlicher Schutz erforderlich. Eine gute Schutz besteht aus zwei 1,20 m hohen Zäunen mit den entsprechenden Abständen. Beide Abstände mindestens 1,20 m einbringen. Eine Höhe der Zäune bis 1,20 m ist erforderlich. Die Höhe der Zäune bis 1,20 m ist erforderlich. Die Höhe der Zäune bis 1,20 m ist erforderlich.

Bewusster Schutz durch höhere Zäune
Grundsätzlich gilt, höhere Zäune bieten einen besseren Schutz. Die Bewusstheit ist ein wichtiger Bestandteil der Herdenschutz. Die Bewusstheit ist ein wichtiger Bestandteil der Herdenschutz. Die Bewusstheit ist ein wichtiger Bestandteil der Herdenschutz.

Allgemeine Hinweise
• Entsprechend ist, dass der Zäun der mindestens 1,20 m hoch sein muss. Die Bewusstheit ist ein wichtiger Bestandteil der Herdenschutz. Die Bewusstheit ist ein wichtiger Bestandteil der Herdenschutz. Die Bewusstheit ist ein wichtiger Bestandteil der Herdenschutz.

Noordrijn-Westfalen

Norm

- Elektrisch net van 90 cm
- 5 stroomdraden (Onderste draad 20 cm, 2.500 Volt)
- Vast hekwerk van 120 cm met ondermijningsbeveiliging
- Fluttertape op 120 cm boven een hekwerk van 90 cm
- Gaas van 180 cm (Voor wilde dieren)

Dieren

- Schapen, geiten en wilde dieren

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf wolfwerend raster	100%
Aanpassen raster	100%
KBH	100%
Lopende kosten (Personeelskosten opzetten, voer KBH, hondenbelasting)	0%

Voorwaarden

- Wolvengebied, bufferzone of vermoedelijk wolvengebied
- Minimaal €200,-

Advies

- 70 contactpersonen over gehele deelstaat. Vrijwillige basis

Schade

- Dode dieren (100%)
- Veterinaire kosten (100%)
- Materiële schade (100%)
- Dierentaxatie (100%)
- Onderzoek van landbouwhuisdieren (100%)
- Binnen wolvengebied moet er wolfwerend raster zijn (Binnen 6 maanden)

Bronnen

- <https://www.wolf.nrw/wolf/de/management/foerderung>
- https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_bes_text?anw_nr=1&gld_nr=7&ugl_nr=791&bes_id=36104&menu=0&sg=0&aufgehoben=N

The screenshot shows a website page with a navigation menu at the top: 'Huidig', 'Beleidsprincipes', 'Informatie van wolven', 'Wolfsbewijs', 'Links', 'FAQ'. The main content area is titled 'Financieringsrichtlijnen' and includes a sub-header 'Wolf-financieringsrichtlijnen van 3 februari 2017 (in de huidige versie van 6 december 2021)'. The text describes the financial support for wolf management in North Rhine-Westphalia, mentioning various regions and measures like 'Bescherming van kuddes' and 'Wolf schutters'.

Rijnland-Palts

Norm

- 90 cm net (Evt optische barriere [tape] op 120 cm)
- 5 Stroomdraden (20, 40, 60, 90, 120 cm), advies: 4.000 Volt, minimaal: 2.000 Volt)
- Gaas met 3 stroomdraden (20 cm, halverwege en bovenop)

Dieren

-

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf wolfwerende rasters	100%
Aanpassen rasters	100%
Onderhoud raster	100%
KBH	100%

Voorwaarden

- Binnen wolvengebied of na aanval

Advies

- Gratis vanuit KLUWO (coördinatiecentrum)

Schade

- Dode dieren (Schaap, geiten, gehoefd wild, lama's, alpaca's en runderen, paarden en ezels onder 1 jaar, 100%)
- Materiële schade (100%)
- Arbeidskosten voor zoeken vangen van verloren dieren (100%)
- Veterinaire kosten (100%)
- Alleen bij aanwezigheid wolfwerend raster (binnen een jaar, anders 50%)

Bronnen

- <https://fawf.wald.rlp.de/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=285027&token=2f797fe3dde208e3eb2e062b82e93b7db15ad8cf>
- <https://fawf.wald.rlp.de/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=284757&token=4e4fe212840dbdbe08bb8144692007ec52d2fba9>
- <https://fawf.wald.rlp.de/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=284588&token=48397abc941e538bb1942ed36229c62d7920aboa>

MANAGEMENTPLAN FÜR DEN UMGANG MIT WÖLFEN IN RHEINLAND-PFALZ

Saarland

Norm

- Elektrische netten 90 cm, 2.500 Volt
- Gaas van 140 cm, met gespannen stroomdraad langs de grond

Dieren

- Schapen, geiten en wilde dieren

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf wolfwerend raster	90%
KBH	90%

Advies

- Adviesraad Grote Carnivoren, vrijwillig

Schade

- Dode dieren (100%)
- Verwijderen kadavers (100%)
- Materiële schade (100%)
- Hond (tot €5.000,-)
- Voorwaarden: Minimaal wolfwerend raster (schapen, geiten en wild)

Bronnen

- https://irp-cdn.multiscreensite.com/28460cac/files/uploaded/Saarland_Managementplan_WOLF_April_17.pdf

Managementplan für
den Umgang mit Wölfen
im Saarland

Saksen

Norm

- Stroomdraden 90 cm, 2.000 Volt, (20, 40, 60, 90 cm)
- Elektrisch net 90 cm
- Gaas 120 cm met spandraad
- 2.000 Volt

Dieren

- Schapen, geiten en wild

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf wolfwerend raster	100%
KBH	100%

Advies

- Advies van dieren eigenaren vermeld op site

Schade

- Al het vee (100%)
- Veterinaire kosten (80%)
- Materiële schade (100%)
- Zoeken naar vermiste dieren (80%)
- Voorwaarden
  - Wolfwerend raster voor schapen, geiten en wild
  - Alpaca's en paarden hoeven geen wolfwerend raster

Bronnen

- <https://www.revosax.sachsen.de/vorschrift/20076#vww2>
- https://www.wolf.sachsen.de/schutz-von-nutztieren-4181.html?_cp=%7B%22accordion-content-5406%22%3A%7B%220%22%3Atrue%7D%2C%22previousOpen%22%3A%7B%22group%22%3A%22accordion-content-5406%22%2C%22idx%22%3A0%7D%7D

The screenshot shows the website 'sachsen.de' with a navigation bar and a search bar. The main content area is titled 'Bescherming van landbouwhuisdieren' (Protection of farm animals). It includes a sub-section 'Wolvengedrag bij de elektrische afrastering (Bron: AGRIDEA)' and a sidebar with 'Informatie over het professioneel gebruik van schrikdraad' (Information on the professional use of scare wires). A diagram shows recommended scare wire heights: 30 cm for 'Empfohlener Schutz' and 20 cm for 'Mindestschutz'.

Saksen-Anhalt

Norm

- Elektrisch net 90 cm
- 5 stroomdraden (20, 40, 60, 80, 90 cm), min 3.000 Volt
- Gaas met of 2 stroomdraden op 20 en 40 cm voor wild of ondermijnbeveiliging

Dieren

- Schapen, geiten en wild
- Runderen en paarden in bepaalde gebieden met veel aanvallen)

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf wolfwerend raster	100%
KBH	100%

Voorwaarden

- Minimaal €500,-, maximaal €30.000,-

Advies

- Gratis training door Wolf Competence Center en het Rijksinstituut voor Land en Tuinbouw (LLG)

Schade

- Gedode dieren (100%)
- Verwijderingskosten (100%)
- Veterinaire kosten (100%)
- Voorwaarden
  - Max €200.000,-
  - Wolfwerend raster bij schapen, geiten en wild binnen wolvegebied

Bronnen

- <https://mwu.sachsen-anhalt.de/umwelt/naturschutz/wolf#c344051>
- <https://lau.sachsen-anhalt.de/naturschutz/wolfsmanagement/herdenschutz#c186734>

#moderndenken
Menu

Staatsbureau voor Milieubescherming Saksen-Anhalt (LAU)

©C Emmerich

Bescherming van kuddes

Competent advies voor huisdiereigenaren

Om schade veroorzaakt door wolven in de particuliere en commerciële veehouderij te voorkomen of te minimaliseren, biedt het Iden Wolf Competence Center gedetailleerd kuddebe-

Contact

Wolf Competence Center Iden (WZI)
Lindenstraße 18,
39606 Iden
Tel.: +49 3939 06-486
E-mail: paar@wzi.de

Sleeswijk-Holstein

Norm

- Hekken
  - 5 stroomdraden (20, 40, 60, 90, 120 cm) op 3.500 Volt
  - Euronetafrastering van 105 cm op 3.500 Volt
  - 4 stroomdraden (20, 40, 70, 100 cm) op 3.500 Volt
  - Gaas van 100 cm met drie stroomdraden (20, 50, 110 cm) op 3.500 Volt
  - Gaas met twee stroomdraden (50, 100 cm) op 3.500 Volt en ingegraven hek
- KBH

Dieren

- Schapen, geiten en wild

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Acceptatie van wolven (voorlichtingswerk)	Tot 100%
Investering ter voorkoming van schade door wolven	100%
Premies voor verzekeringen	65%
Lopende materiële en personeels kosten	0%

Voorwaarden

- Max €15.000,- per drie jaar
- Voor raster: binnen aangewezen wolvengebieden

Advies

- -

Schadevergoeding

- Gedode dieren (100%)
- Veterinaire kosten (100%)
- In gehele deelstaat

Bronnen

- https://www.schleswig-holstein.de/DE/fachinhalte/N/naturschutz/Downloads/Rili_Woelfe.pdf?__blob=publicationFile&v=5
- <https://www.schleswig-holstein.de/DE/fachinhalte/A/artenschutz/herdenschutz.html?nn=54460442-34b4-47a5-a480-02ad2d638a4f>

Thüringen

Norm

- Elektrisch gaas of draden van 90 cm
- Max 20 cm van grond, afstand draden max 20 cm
- 2.000 Volt
- Gaas van 120 met spandraad op grond

Dieren

- Landbouwhuisdieren

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf rasters	75%
Aanpassen rasters	75%
KBH	75%

Voorwaarden

- Minimaal €200,- max €15.000,-

Advies

- -

Schade

- Dode dieren (100%)
- Kadaver opruimen (100%)
- Veterinaire kosten (100%)
- Voorwaarde
  - Binnen een jaar wolfwerend raster binnen het wolvengebied (Voor schaap, geit en wild)
  - Max €15.000,-

Bronnen

- https://irpcdn.multiscreensite.com/28460cac/files/uploaded/Thueringen_Managementplan_2015.pdf

Vorwort

België

Vlaanderen

Norm

- Schapengaas met 2 stroomdraden op 15 en 20 cm (Advies: 3e draad op 40 cm)
- 4.500 Volt
- Flexinet 120 cm
- Stroomlinten op 15 tot 120 cm met max afstand 20 cm

Dieren

- Schaap, geit, moeflon, steenbok, alpaca, guanaco, lama, damhert, edelhert, sikahert, axishert, pony, ezel, andere paardachtigen verschillend van paarden en met een schofthoogte van maximaal 148 cm, verzwakt rund, paard of rund indien gelegen in de afgebakende schutkring

Subsidie

Onderwerp	Percentage	Opmerkingen
Materialen voor raster	90%	Max €4,8 per lopende meter
Onderhoudsvergoeding	€4,5 per meter	

Voorwaarden

- In de risicozone

Advies

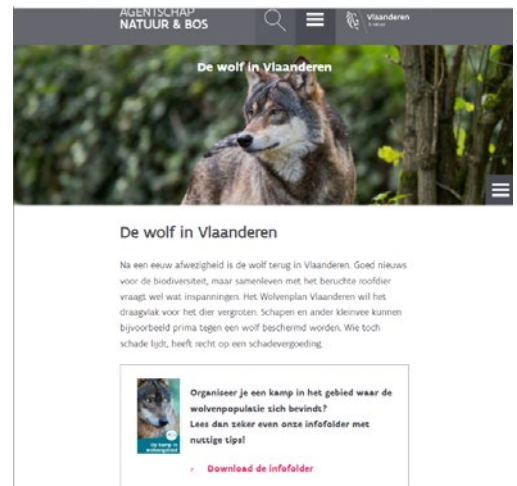
- Wolf Fencing Team (vrijwillig)

Schade

- Schade door de wolf wordt vergoed
- Voorwaarden
  - Geen wolfwerend raster nodig voor vergoeding
  - Minimaal €50,-

Bronnen

- <https://www.natuurenbos.be/wolven>

Wallonië

Norm (indicatie / interpretatie)

- 2 meter hoog gaaswerk
- Bestaand gaasomheining met twee stroomdraden op 20 cm en bovenop het hek
  - 3.000 Volt
- 3 tot 5 stroomdraden
- Netten van 120 cm met 3.000 Volt
- Risico van aanval neemt af bij
  - 120 cm hoogte
  - 3.000 Volt

Dieren

- -

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf materiaal	80%
KBH	0%
Tijdelijk noodkits	Gratis

Voorwaarden

- Aanschaf materialen
  - > 10 dieren
  - In constante wolvenaanwezigheid

Advies

- Preventieadvies: preventie.loup@natagriwal.be

Schade

- Dode dieren, incl. jachthonden (100%)
- Veterinaire kosten (100%)

Bronnen

- <http://biodiversite.wallonie.be/fr/les-soutiens-financiers.html?IDC=6420>

Luxemburg

Norm

- Mobiele elektrisch net
  - 90 cm (Advies 110 cm), 2.500 Volt (Advies 4. 000 Volt), goede bodemafluiting
- Mobiele stroomdraden
  - Min. 5 draden
  - 90 cm (Advies 110 cm), 2.500 Volt (Advies 4. 000 Volt), 20 cm tot grond
- Permanente gaas- en draadhekken
  - 120 cm
  - Stroom kan bescherming verhogen

Dieren

- Schapen en geiten
- Bij uitzondering melkkoeien

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf wolfwerend raster	75%
KBH	100%

Advies

- -

Schade

- Dode dieren (100%)
- Veterinaire kosten (100%, Max €4.000,-)
- Voorwaarden
  - 100% vergoeding bij zeker wolf.
  - 75% vergoeding als wolf niet kan worden uitgesloten
  - Wolfwerend raster verplicht na 3e aanval voor compensatie

Bronnen

- https://environnement.public.lu/dam-assets/documents/natur/biodiversite/reseau-zones-protegees/especes_proteges/animaux/loup/attach-9-mindestanforderungen-fuer-preventionsmassnahmen-gegen-uebergriffe-von-grossraubtieren-auf-nutztiere.pdf
- https://environnement.public.lu/dam-assets/documents/natur/biodiversite/reseau-zones-protegees/especes_proteges/animaux/loup/anf-bt5-d-aktions-und-managemenplan-fuer-den-umgang-mit-woelfen-in-luxemburg.pdf

Denemarken

Norm

- 5 stroomdraden (20, 40, 60, 90, 120 cm)
  - 20 cm tussen onderste draden en max 30 cm tussen bovenste draden
- Schapengaas met 2 stroomdraden
  - 10-15 cm boven het gaas, 20 cm boven de grond, 15 cm van het hek af
- 4.500 Volt

Dieren

- Klein vee, zoals schapen en geiten

Subsidie

Onderwerp	Percentage
Aanschaf wolfwerend rasters of aanpassen bestaand raster	100% (Max. 20 DKK per meter, €2,86)
Nieuw schrikdraad of spanningsbron	100% (Max. 10.000 DKK, €1.340)

Voorwaarden

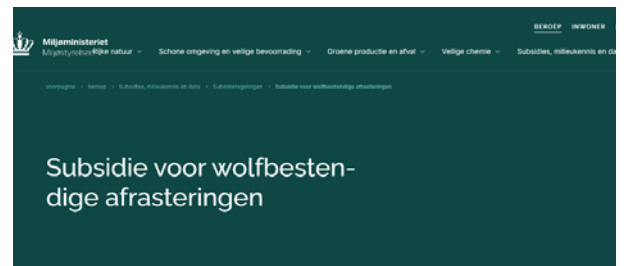
- In het wolvengebied

Advies

- -

Schade

- Alleen bij aanwezigheid van wolfafwerende maatregelen in het wolvengebied
- Vast bedrag per diersoort
  - Schaa/geit/lam
    - 0 – 10 maanden: 800 DKK (€107,-)
    - 10+ maanden: 1.200 DKK (€160,-)
    - Drachtig: 2.560 DKK (€343,-)
  - Varken
    - 0 – 6 maanden: 200 DKK (€26,-)
    - 6+ maanden: 1.000 DKK (€134,-)
  - Runderen
    - Kalf, Op basis van kg: Tussen 1.000 en 9.500 DKK (€134,- tot €1.273,-)
    - Volwassen, Op basis van kg: Tussen 9.000 en 11.000 DKK (€1.206,- en €1.475,-)
  - Paarden, honden en andere dieren
    - Evaluatie
    - KBH max 35.000 DKK (€4.693,-)

Bronnen

- <https://naturstyrelsen.dk/media/nst/Attachments/VFRarbejdsgruppesForvaltningsplanulv.pdf>
- <https://mst.dk/erhverv/tilskud-miljoeviden-og-data/tilskudsordninger/tilskud-til-ulvesikrede-hegn>

Frankrijk

Norm

- Elektrische netten of 4 stroomdraden
- 3.000 Volt en 80 cm hoog
- Schapengaas met 2 stroomdraden, één daarvan onderaan het hek aan buitenkant

Dieren

- Vee

Subsidie

- Gebaseerd op cirkels van risico

Onderwerp	Percentage
Aanschaf wolfwerend raster of aanpassen bestaand raster	80%
Aanschaf, onderhoud en steralisatie KBH	80%
Bewaking kudde door personen	80% (100% in kerngebieden met hoogste risico)

Advies

- In grootste risico gebieden

Schade

- Dode en vermiste dieren (100%)
- Verliezen als gevolg van stress (100%)
- Veterinaire kosten (100%)
- Reparatie beschadigde gebouwen of hekwerken (100%)
- Voorwaarde
  - Redelijke beschermingsmaatregelen getroffen (obv. Cirkels)

Bronnen

- <https://agriculture.gouv.fr/telecharger/134486>
- <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000038746670#:~:text=L'indemnisation%2C%20%C3%A0%20hauteur%20de,pas%20tenus%20en%20parc%20clos.>

Er wordt een compensatiesysteem ingevoerd ter toepassing van de kaderegeling voor staatssteun, aangemeld nr. SA.51768 (2018), met betrekking tot steun bedoeld om de schade veroorzaakt door beschermde dieren in Frankrijk te herstellen. Het is aangenomen op basis van de richtsnoeren van de Europese Unie inzake staatssteun in de land- en bosbouwsector en in plattelandsgebieden 2014-2020.

Rechtspraak

Artikel 2

I. - In geval van schade veroorzaakt aan vee of bijstandsdieren die het gevolg zou kunnen zijn van een aanval door een wolf, boer of lynx, kunnen natuurlijke of rechtspersonen die een landbouwactiviteit uitoefenen in de zin van artikel L. 311-1 van het Landbouwkodex en de marktmetingssystemen een verzoek om schadevergoeding indienen bij de prefect van het departement waar de schade is ontstaan. Dit verzoek moet worden gedaan binnen 72 uur vanaf de datum waarop de vermeende aanval heeft plaatsgevonden.

II. - Een agent die voor dit doel is opgesteld door het Nationaal Bureau voor Jacht en Wild en is aangewezen door de prefect van het departement, is verantwoordelijk voor het opstellen van een rapport op de plaats van de schade. Het rapport wordt opgesteld op basis van een standaardformulier waarop alle feitelijke elementen kunnen worden genoteerd die nodig zijn om de verantwoordelijkheid van het roofdier voor de schade te beoordelen en om compensatie te verkrijgen.

Bij wijze van uitzondering kan de in I genoemde prefect, bij besluit genomen na instemming van de prefect die het nationale actiesplan met betrekking tot de betrokken roofachtige soorten voor diersoorten, voor beschadigingen die betrekking hebben op minder dan vijf slachtoffers van schapen of geiten, toestemming geven voor het geheel of een deel van de afsluiting, de flikkers of hun agenscom de beschadigingen zelf uit te voeren en aan hem door te geven. Deze afsluiting kan ook worden toegepast, ongeacht het aantal slachtoffers van dieren en ongeacht de soort waartoe zij behoren, wanneer de kuddes die het slachtoffer zijn van de aanval zich bevinden in een gebied waar gevallen van epizootieën zijn gedocumenteerd.

III. - Het onder II genoemde rapport bevat de identificatienummers van het bedrijf en van de door de schade getroffen dieren, behalve wanneer de tags niet zijn gevonden of voor jonge dieren die nog niet zijn geïdentificeerd. Een gezamenlijk decreet van de ministers bevoegd voor Leefmilieu en Landbouw bepaalt de lijst met documenten die moeten worden verstrekt voor het onderzoek van het dossier.

Rechtspraak

Deel 3

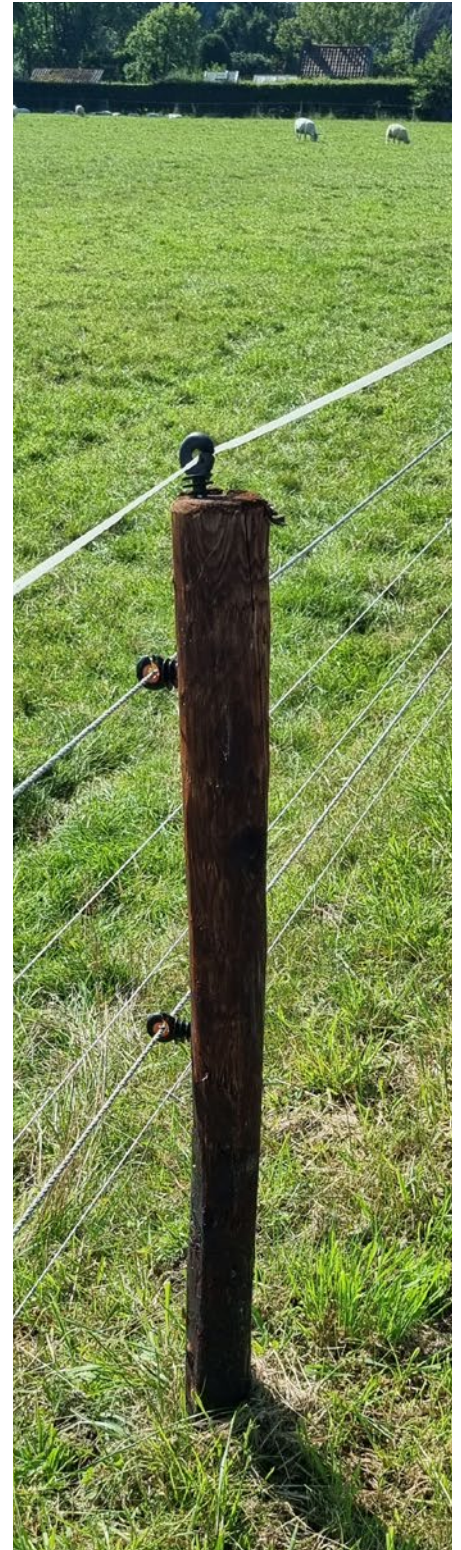
Samenvatting

		Min. Hoogte (cm)	Min. Spanning (V)	Aanschaf raster	KBH	Lopende kosten	Dode dieren	Veterinaire kosten	Zoeken dieren	Verwijder kadavers	Materiele schade
Duitsland	Baden-Württemberg	105	4000	100%		Tot max bedrag	100%	100%	100%	100%	
	Beieren	90	4000	100%	100%		100%	100%	100%		100%
	Berlijn	90	2500	100%	100%	100% (max.)	100%	100%			100%
	Brandenburg	90	2500	100%	100%	100% (max.)	100%	100%			100%
	Bremen			80%		80%	100%	100%		100%	
	Hamburg	100	3500	100%		0%	100%	100%			
	Hessen	90	2000	80%	80%	Tot max bedrag	100%	100%			100%
	Mecklenburg-Voor-Pommeren	90	2500	100%	100%		100%	100%		100%	
	Nedersaksen	90		100%	100%	0%	100%	100%			
	Noordrijn-Westfalen	90	2500	100%	100%	0%	100%	100%			100%
	Rijnland-Palts	90	2000	100%	100%		100%	100%	100%		100%
	Saarland	90	2500	90%	90%		100%			100%	100%
	Saksen	90	2000	100%	100%		100%	80%	80%		100%
	Saksen-Anhalt	90	3000	100%	100%		100%	100%		100%	
	Sleeswijk-Holstein	100	3500	100%		0%	100%	100%			
Thüringen	90	2000	75%	75%		100%	100%		100%		
België	Vlaanderen	120	4500	90%		€4,5 per meter	100%				
	Wallonië	120	3000	80%	0%		100%	100%			
Luxemburg		90	2500	75%	100%		100%	100%			
Denenmarken		120	4500	100%			Vast bedrag				
Frankrijk		80	3000	80%	80%		100%	100%			100%

GEBIEDSCOMMISSIE

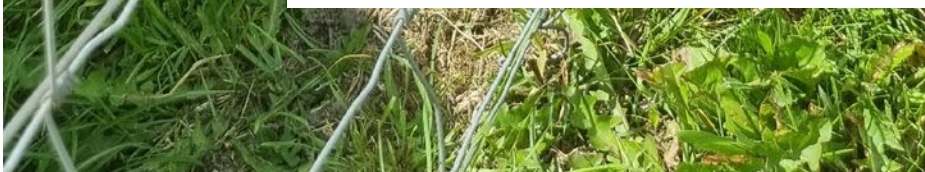
Preventie
Wolvenschade
Gelderland

BIJLAGE 3

Overzicht verhoging SNL bijdrage gescheperde schaapskuddes

September 2023

Voorstel verhoging SNL bijdrage gescheperde schaapskuddes

d.d.18 september 2023

Gescheperde schaapskuddes spelen een belangrijke rol bij het in standhouden van de kwaliteit van natuurgebieden. Er is daarom een bijdrage (voorheen toeslag) voor deze kuddes opgenomen in de belangrijkste subsidie voor natuurbeheer, het Subsiestelsel Natuur en Landschapsbeheer (SNL). Met de definitieve vestiging van de wolf in Nederland, zijn er extra wolfwerende maatregelen nodig om gescheperde schaapskuddes te beschermen. Dit leidt tot extra kosten die nu nog niet structureel worden vergoed. Het voorstel is dan ook om de SNL bijdrage passend te maken aan de realiteit nu wolfwerende maatregelen een structureel onderdeel zijn van het beheer van onze heidevelden.

Gevraagde besluiten:

- Initieer als provincie Gelderland via Bij12 in 2024 een landelijke actualisatie van de SNL standaardkostprijs voor gescheperde schaapskuddes.
- Vergoed vooruitlopend op bovenstaand landelijk proces, tijdelijk de extra kosten met € 32,- per hectare per jaar (excl. btw).

Systematiek SNL

Het Subsiestelsel Natuur en Landschapsbeheer is het landelijke stelsel waarmee de provincies het behoud (en herstel) van natuur en landschap subsidiëren. De standaardkostprijzen voor behoud van natuur en landschap, kortweg SKP's, vormen de financiële basis voor het regulier eindbeheer van natuurgebieden. De SKP is de prijs in euro per jaar per eenheid (Ha, stuks of meters) voor het beheer een beheertype (zijnde een natuurterrein of gedeelte daarvan) of landschapselement. De bijdrage voor de gescheperde schaapskudde heeft een eigen standaardkostprijsberekening. Deze berekening is gebaseerd op de extra kosten die het beheer met een kudde met zich meebrengt t.o.v. van het standaard beheer (machinaal maaien, boompjes trekken etc.). De huidige bijdrage in Gelderland bedraagt €218,98 per ha voor het beheertype droge heide (zie kader 1).

De standaardkostprijzen voor SNL-subsidie worden jaarlijks landelijk in opdracht van de provincies en natuurbeheerders (via de landelijk uitvoeringsorganisatie voor provincies, Bij12) door WenR (Wageningen University en Research) geactualiseerd. Op basis van een jaarprogramma dat in overleg met de natuurbeheerders en provincies wordt opgesteld, worden bepaalde onderdelen van het beheer, zoals maaien van watergangen of vervangen van rasters, extra onderzocht. Daarbij leveren beheerders en onderzoekers data aan, en wordt waar nodig in het veld metingen verricht. De resultaten van het onderzoek worden in de landelijk Technische Werkgroep SNL (TWS) besproken en eventueel voorzien van expert judgement. Daarna gaat er een advies van de (TWS) naar het Overleg Natuurbeheerders (vertegenwoordiging van provincies, natuurbeheerders, LNV en IPO) en worden de aanpassingen van de SKP's vastgesteld.

Postadres
Postbus 9090, 6800 GX Arnhem

t 026 359 85 68
e wolvencommissie@gelderland.nl

Kader 1. Huidige SNL bijdrage in Gelderland

De bijdrage voor geschepde kudde is voor de huidige subsidieperiode 2020 tot en met 2025 in Gelderland bepaald op €218,98 per ha per jaar.

De hoogte van de Gelderse bijdrage wijkt sterk af van de landelijke SNL normsystematiek zoals die in alle andere provincies (waar schapenbijdrage is opengesteld). Het lage tarief voor de beheertypen N06.04 (Vochtige heide), N07.01 (Droge heide), N07.02 (Zandverstuiving) bedraagt € 356,23 per ha per jaar (84% van de standaardkostprijs beheerjaar 2023, inclusief 4,26% opslag).

De bijdrage is in Gelderland, in afwijking van andere provincies wel op een groter oppervlakte toegekend.

Inschatting extra kosten

Bij voorkeur wordt het onderzoek naar de extra kosten landelijk uitgevoerd via Bij12, conform hierboven beschreven werkwijze. Daarmee zijn de kosten objectief, transparant en in lijn met de bestaande werkwijze vast te stellen (en aan te passen) en voor alle provincies uniform toe te passen. Vooruitlopend hierop zijn nu onderstaande inzichten beschikbaar.

Het bouwen van een schaapskooi valt niet onder de SNL regeling. Vaste en flexibele rasters vallen wel onder SNL en zijn opgenomen in de kostprijs per beheertype (bijv. in Droge Heide).

De huidige subsidieregeling voor wolfwerende maatregelen heeft betrekking om materialen (flexnetten, vaste raster, stroomvoorziening), maar de subsidie kan alleen aangevraagd worden door de eigenaar van een schaapskudde. Een terreinbeheerder die gebruik maakt van inhuur van een schaapskudde kan zelf geen beroep doen op de subsidieregeling, de eigenaar van de kudde wel.

De kosten van vaste wolfwerende rasters, bijvoorbeeld voor een permanente nachtopvang, liggen bij de terreinbeheerder. Bij de inhuur van een schaapskudde wordt de terreinbeheerder geconfronteerd met hogere kosten omdat het waarborgen van de veiligheid van de schapen extra werk oplevert.

De kosten voor materiaal die samenhangen met het werken met geschepde kudde zijn hieronder niet meegenomen omdat hiervoor een beroep kan worden gedaan op de bestaande subsidieregeling. Echter, als de subsidieregeling alleen tijdelijk voorziet in een vergoeding, dan is een verrekening via de SNL geschepde schapen bijdrage wel op zijn plaats.

Voorbeelden extra kosten

Kosten vaste rasters

Het gaat hierbij om het plaatsen van vaste rasters in het natuurterrein als permanent nachtvak. Permanent betekent hier voor 5 jaren.

- Kosten materiaal en plaatsen
- Arbeid (wekelijkse controle)

Kosten flexibele rasters

Extra arbeid:

- Vrij maaien onderste draad
- Extra zorgvuldig plaatsen van de netten en stroom
- Dagelijkse controle

Kosten kuddebewakingshond

- Onderhoudskosten

Berekening extra kosten

Van een aantal natuurgebieden is uit praktijkvoorbeelden bekend wat de afgelopen jaren de kosten waren die samenhangen met bovenstaande extra werkzaamheden en uitgaven. In tabel 1 staat deze samengevat weergegeven. Op basis hiervan is berekend dat er jaarlijks gemiddeld per hectare €32,- (excl. btw) extra kosten moeten worden gemaakt. Het voorstel is om tijdelijk deze kosten te vergoeden zolang de actualisatie van de SNL kostprijs nog niet is doorgevoerd.

Natuurgebied	Oppervlakte begrazing	Extra kosten	Kosten per hectare
Loenermark	240	€ 3.440	€ 14,33
Wolfheze	33	€ 1.832	€ 55,52
Planken Wambuis	614	€ 6.362	€ 10,36
Achterhoek & IJsselvallei	190	€ 22.220	€ 116,95
Hoog Buurlo	215	€ 6.880	€ 31,88
NW Veluwe	342	€ 11.680	€ 34,15
Totaal:	1634	€ 52.414	
Gemiddelde extra kosten per ha:			€ 32,08

GEBIEDSCOMMISSIE

Preventie
Wolvenschade
Gelderland

